

VI. ROBOTNÝ PRÁPOR PRACOVNÉHO ZBORU MNO A DEPORTÁCIE ŽIDOV V ROKU 1942

IGOR BAKA

BAKA, I.: VI. Labour Battalion of the MND Labour Corps and the deportation of Jews in 1942. *Vojenská história*, 2, 26, 2022, pp 107-132, Bratislava.

The study in question deals with the problem of the deportation of Jews from Slovakia in 1942, reflecting the specific situation of the Jews on labour duty assigned to the VI Labour Battalion of the Labour Corps of the Ministry of National Defence at the time of the deportation.

The first part of the study presents a summary overview of the legal norms resulting in the discriminatory status of Jews in the conscription of the Slovak State, but at the same time some of them (e.g. the Conscription Act of 18 January 1940) ultimately protecting them from the deportations taking place in 1942.

In the second part of the study, the author notes that various claims and interpretations about the responsibility for the Jews of the VI. Labour Battalion avoiding the first stage of deportations in 1942 still appear in both the scientific and the memoir literature, but the reasons for the halt of the planned deportation of Jews on labour duty have not been further investigated. The author has therefore concentrated on identifying the decisive reasons for Jews remaining not only in attendance, but also for Jews retained in active labour duty - for the duration of the war - until the end of May 1943.

In the third part of the study, the author uses specific examples to show the impact of the ongoing deportations on the mood of the Jewish workers and their actions, manifested by the tense situation in the units of the VI Labour Battalion, the generally despondent mood of their members, fear for their relatives, concern that they, too, would be included in the deportation, desertion, and the desire to be baptised. On the other hand, he points out the ways in which the military authorities tried to eliminate the negative effects of the ongoing deportations on the actions of the Jewish workers by tightening surveillance, abolishing the granting of permits and passes, and preventing their free movement.

Keywords: World War 2., VI Labour Battalion of the MND Labour Corps and the deportation of Jews in 1942.

Problematika prvej etapy deportácií Židov zo Slovenska v roku 1942, ktoré predstavovali vyvrcholenie predchádzajúcich diskriminačných protižidovských opatrení ľudského režimu, je už v slovenskej historiografii pomerne dobre spracovaná.¹ Situácii v slovenskej armáde vo vzťahu k deportáciám sa však ešte väčšia pozornosť nevenovala. Armáda pritom bola integrálnou súčasťou štátneho mechanizmu protižidovskej diskriminácie a násilia. V súvislosti s predmetnou témou možno sledovať otázku účasti armády na technickej príprave a realizácii deportácií², ale tiež postavenie Židov prezenčnej pracovnej povinnosti, ktorí boli v tom čase, až na niektoré výnimky, zaradení v VI. robotnom prápore Pracovného zboru Ministerstva národnej obrany (MNO). Nakoniec sa totiž paradoxne práve vďaka príslušnosti k tomuto útvaru samotným deportáciám v roku 1942 vyhli. Okolnosti, ktoré sa pod to podpísali, však neboli dodnes uspokojivo vysvetlené. Predmetom bližšieho výskumu nebola ani situácia, v akej sa Židia v VI. robotnom prá-

¹ Bližšie pozri predovšetkým NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2005.

² Doterajší výskum problematiky deportácií Židov sa touto otázkou zaoberal len okrajovo. Naznačil však, že armáda pomáhala pri logistickom zabezpečení akcie stravovania Židov. Poskytla tiež pomoc jednotlivým článkom mocensko-represívneho aparátu štátu pri koncentrovaní Židov a pod. Tamže, dokument (dok.) 25, s. 123-126; dok. 30, s. 129; dok. 31, s. 130-132; dok. 37, s. 138-143; dok. 143, s. 222-223.

pore počas deportácií nachádzali. K 16. máju 1942 tu pritom bolo už 1 062 Židov, 263 „Cigánov“ a 169 „trestancov“.³

Diskriminácia Židov v armáde a vznik VI. robotného práporu

Postavenie Židov v armáde determinovalo už vládne nariadenie č. 74 Sl. z. z 24. apríla 1939 „o vylúčení židov z verejných služieb“. To sa totiž vzťahovalo aj na vojakov z povolania, aj keď sa jeho aplikácia v armáde nerealizovala okamžite. Židovských gázistov totiž v armáde mnoho nebolo, väčšinou pritom išlo o nenahraditeľných lekárov, lekárnikov a zdravotníkov. Všetci dôstojníci a rotmajstri spadajúci pod definíciu pojmu Žid okrem toho boli konvertiti alebo osoby bez vyznania. MNO malo preto problém zistiť ich pôvod.⁴ Keďže Židov režim považovalo za rozkladný a nepriateľský živel, ich postavenie v armáde ďalej diskriminovalo vládne nariadenie č. 150 Sl. z. z 21. júna 1939 „o úprave vojenskej povinnosti židov“. Na jeho základe boli všetci židovskí dôstojníci, rotmajstri a mužstvo prezenčnej služby preradení počas činnej služby do osobitých pracovných útvarov. Týkalo sa aj židovských záložníkov na vojenskom cvičení. K jeho dôslednej realizácii sa pristúpilo už v septembri 1939 (čiastočne už skôr) počas vojny proti Poľsku. Všetci Židia v armáde, aj nastúpení záložníci, mali byť zaradení do pracovných útvarov a označení 5-cm širokou modrou páskou. Ich vojenská rovnosť mala byť bez označenia hodnosti a bez výložiek a rukávových odznakov, ale tiež akýchkoľvek vyznamenaní. Určité výnimky mali dočasne židovskí lekári v poli. Židia tiež nesmeli nosiť pobočnú zbraň, nemohli vykonávať kancelárske práce, vedúce funkcie v skladištiach, byť pomocníkmi vo vojenských zátišiach, tlmočníkmi. Vládnym nariadením č. 230 Sl. z. z 19. septembra boli Židia prepustení z vojenskej služby zbavení vojenských hodností, rovnako ako Židia všetkých vojenských kategórií v zálohe. Na toto vládne nariadenie následne nadviazal paragraf 38 Branného zákona č. 20 Sl. z. z 18. januára 1940. V ňom sa uzakonyovalo, že Židia a s nimi tiež „Cigáni“ (tí, čo podľa vyhlášky ministerstva vnútra /MV/ z 18. júna 1940 pochádzali z „cigánskej rasy po oboch rodičoch“, zároveň žili kočovným životom alebo sa vyhýbali práci) nemohli byť príslušníkmi brannej moci. Mali preto konať práce v osobitných skupinách. MNO následne dňom 31. januára 1940 prepustilo Rómov a Židov z brannej moci bez ponechania nadobudnutých hodností.⁵ Pri zdôvodňovaní týchto opatrení pred branným výborom snemu označil minister národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš Židov ako „nežiadúci element“, ktorý nemôže slúžiť v armáde, ale „v pracovných táboroch môžu priniesť osohu“.⁶

³ BYSTRICKÝ, Jozef. Niekoľko poznámok k histórii Pracovného zboru MNO. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor. Zborník materiálov z medzinárodného seminára Bratislava 22.-23. novembra 1995*. Bratislava : ZING Print, 1996, s. 97-98.

⁴ PEJS, Oldřich. Židé a slovenská armáda v prvom roku po jejím vzniku. In *Vojenská história*, roč. 24, 2020, č. 1, s. 88-109.

⁵ BAKA, Igor. Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1941 (do vzniku VI. robotného práporu). In *Acta Judaica Slovaca. SNM – Múzeum židovskej kultúry*, 2008, č. 14, s. 58-75; BALCOVÁ, Milena. Šiesty robotný prápor Pracovného zboru Národnej obrany a jeho činnosť v rokoch 1941 – 1944. In *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 2, s. 79-97; JANEČOVÁ, Tamara. Ľudia píše Čatlošovi (Prosopisy Židov adresované ministerstvu národnej obrany v rokoch 1939 – 1942). In *Historický časopis*, roč. 69, 2021, č. 2, s. 345-369; KRALČÁK, Peter. *Pracovné jednotky slovenskej armády 1939 – 1945*. Bratislava : Pro Militaria Historica, 2014; NIŽŇANSKÝ, Eduard – BAKA, Igor – KAMENEC, Ivan (eds.). *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944*. Dokumenty. Bratislava : Dokumentačnéstredisko holokaustu, 2004; SCHÖNBRUN, KNEŽO, Bernard (ed.). *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor. Zborník materiálov z medzinárodného seminára Bratislava 22.-23. novembra 1995*. Bratislava : ZING Print, 1996; PEJS, O. *Židé a slovenská armáda v prvom roku po jejím vzniku*, c. d., s. 88-109.

⁶ KRALČÁK, P. *Pracovné jednotky slovenskej armády*, c. d., s. 23.

MNO však pôvodne v roku 1940 urobilo výnimku v prípade dvoch židovských gázistov a ešte v júni súhlasilo s ich ponechaním v armáde. Prvým z nich mal byť npor. lek. Karol Waldmann. V jeho prípade zavážil fakt, že išlo o židovského konvertitu, a pritom najstaršieho a najskúsenejšieho odborníka vojenského lekárnictva s desaťročnou aktívnou službou.⁷ Rozhodnutie ponechať ho v armáde však MNO krátko nato korigovalo. Pre armádu však naďalej pracoval na základe ministerskej výnimky ako civilný zamestnanec Vojenského zdravotného skladu. Na tejto pozícii dočasne zotrval aj po vydaní vládneho nariadenia 198/41 Sl. z. „o právnom postavení Židov“ (tzv. židovský kódex) z 9. septembra 1941, a to rozhodnutím MNO z 27. novembra 1941. To však bolo podmienené vydaním prezidentskej výnimky na základe paragrafu 255 tzv. židovského kódexu. Tú Waldmann obdržal 14. augusta 1942.⁸ Jediným židovským gázistom tak zostal skúsený dôstojník mjr. gšt. František M. Borský, ktorý pôsobil vo funkcii železničného traťového veliteľa počas vojny proti Poľsku. Aj jemu pomohlo konvertovanie k Cirkvi československej v apríli 1938, resp. evanjelickej a. v. v septembri 1939. 1. júla 1940 sa dokonca dočkal povýšenia na pplk. gšt. Už vo februári 1941 však bol „odložený“ na miesto správcu kancelárie Správy Pracovného zboru.⁹ Z armády bol nakoniec aj on prepustený a to (rovnako ako ostatní Židia) bez ponechania nadobudnutých hodností. V apríli 1942 bol takto potrestaný za intervenciu v prospech vlastnej švagrinej zaradenej do židovského transportu. Jeho ďalšie zotrvanie v armáde však bolo aj tak otázne, keďže MNO ho už nepovažovalo za potrebného a už koncom roka 1941 nepodporilo jeho žiadosť o výnimku spod tzv. židovského kódexu. Pred deportáciou ho spolu s najbližšou rodinou zachránil až ústavný zákon 68/1942 Sl. z. o vysťahovaní Židov, podľa ktorého sa do transportov nemali zaraďovať okrem iných osoby pokrstené najneskôršie do 14. marca 1939. Dodatočne ho spolu s najbližšou rodinou pred deportáciami chránila tiež prezidentská výnimka z 24. júla 1942. Vďaka nej sa však vyhol tiež ponižujúcim ustanoveniam tzv. židovského kódexu. Pomohlo mu pritom nakoniec aj dodatočné odporúčenie MNO, ktoré aspoň takto ocenilo jeho zásluhy.¹⁰

⁷ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, škatuľa (šk.) 128, číslo jednacie (č. j.) 192 945, posudok na K. Waldmanna od mjr. zdrav. MUDr. L. Dohnányiho. JANEČOVÁ, T. *Ludia píšu Čatlošovi*, c. d., s. 350-352. VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany (MNO) 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 6, č. j. 157 951.

⁸ VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 198, inventárne číslo (inv. č.) 249, č. j. 29 538, Vojenský zdravotný sklad v Liptovskom Sv. Mikuláši na MNO, II/3 oddelenie; č. j. 108 775, koncept odpovede MNO pre Vojenský zdravotný sklad zo septembra 1942.

⁹ Čatloš po vojne tvrdil, že Borského zaradil do Pracovného zboru z dôvodu nemeckého tlaku. Zavážiť tu však podľa neho mala tiež nechota prezidenta Tisu vydať mu výnimku z dôvodu, že nekonvertoval na katolícku, ale evanjelickú vieru. Tiso však udeľoval výnimky až na základe vládneho nariadenia 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov z 9. 9. 1941. Na druhej strane ešte 14. 1. 1941 Čatloš intervenoval na Predsedníctve vlády za Borského vyňatie spod ustanovení vládneho nariadenia 63/39 Sl. z. z 18. 4. 1939 (o vymedzení pojmu žida a usmernení počtu židov v niektorých slobodných povolaniach) a teda jeho ponechanie v armáde, keďže bol podľa neho „nepostrádateľný znalec vojenského dopravníctva“. Predsedníctvo vlády sa však už k tejto žiadosti do vydania vládneho nariadenia 198/1941 nevyjadriло. Prezidentov vplyv na jeho rozhodovanie v tomto prípade sa teda v praxi vylúčiť nedá. Nemeckým tlakom po vojne argumentoval aj bývalý správca Pracovného zboru Jozef Kručko. Kmeňový list a kvalifikačná listina F. Borského; CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava 2013, s. 26-27. VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 106, č. j. 50 761; f. MNO 1939 – 1945, fondové oddelenie Kabinet ministra 1939 – 1944, šk. 4, III/B Spomienky, Pracovníci na tejto výstavbe.

¹⁰ VHA Bratislava, f. 53, sig. 53/42-88/1/11, list ministra vnútra Alexandra Macha gen. Čatlošovi z 28. 3. 1942; úradný záznam pplk. Tatarka z rozhovoru s plk. Roederom zo 7. 4. 1942; f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 198, inv. č. 249, č. j. 94 948, Borský František, pplk. gšt., prepustenie zo slov. armády – oznámenie; šk. 106, inv. č. 130, č. j. 78 587 dôv., referát MNO k žiadosti pplk. gšt. Františka Borského.

Medzi gázistami vďaka výnimkám slúžilo tiež niekoľko osôb, ktoré nariadenie 198/41 Sl. z. z 9. septembra 1941 definovalo ako židovských miešancov. Časť takto označených osôb síce mohla byť zamestnancom štátu (tí, ktorí pochádzali od jedného, podľa rasy, židovského starého rodiča), žiaden židovský miešanec sa však podľa paragrafu 15 tohto nariadenia nemohol stať poddôstojníkom ani dôstojníkom slovenskej brannej moci.¹¹ Podľa upresňujúceho rozkazu MNO z 11. novembra 1941 však židovskí miešanci na rozdiel od Židov „*podliehali brannej povinnosti ako ostatní árijci*“. ¹² V praxi to znamenalo, že „miešanci“ mohli byť zaradení do prezenčnej vojenskej služby v zbrani alebo do pracovnej služby, nemuseli však slúžiť v VI. robotnom prápore. Napriek uvedenému, slúžili ešte v roku 1942 v armáde na základe výnimky minimálne piati gázisti, ktorí podľa protizhkovského zákonodarstva spadali pod pojem židovský miešanec. Išlo o dvoch nižších dôstojníkov, dvoch rotmajstrov a jedného poddôstojníka z povolania.¹³ Ich ponechanie v armáde nakoniec potvrdil aj prezident republiky vydaním výnimky spod tzv. židovského kódexu. Rozhodujúci tu bol odporúčací list MNO, ktoré dokonca muselo na žiadosť prezidentskej kancelárie preskúmať majetkové a rodinné pomery žiadateľov.¹⁴

Čo sa týka prezenčne slúžiacich Židov, tí boli na základe branného zákona z januára 1940 zaradení do jednotiek pracovnej služby, ktoré pôsobili pri peších plukoch. Ich príslušníci sa v roku 1940 rozdelili na „árijcov prezenčnej pracovnej služby“ a „Židov a Cigánov prezenčnej pracovnej povinnosti“. Nútené nasadenie na práce v prospech MNO sa však netýkalo len prezenčne slúžiacich Židov. Hlinkova garda (HG) už začiatkom roka 1940 v rámci organizovania brannej výchovy svojvoľne nasadzovala Židov a „Cigánov“ vo veku 20 – 50 rokov na rôzne nútené práce. Keďže z nich sa bolo možné vykúpiť, HG sa vo viacerých prípadoch obohatila. MNO preto v marci zakázalo podobné pracovné jednotky organizovať. Následne, 29. mája, vyšlo nariadenie č. 130 s mocou zákona, na základe ktorého boli Židia a „Cigáni“ povinní dva mesiace v roku namiesto brannej výchovy vykonávať práce v prospech obrany štátu, ktoré určí MNO. Aj z tejto práce sa ešte dalo čiastočne vykúpiť.¹⁵

V októbri 1940 sa realizovala nová reorganizácia armády, v rámci ktorej sa vytvoril aj Pracovný zbor MNO. Tu boli sústredené všetky jednotky prezenčne slúžiacich osôb pracovnej služby a povinnosti (teda aj Židia). Súčasťou Pracovného zboru sa v roku 1941 stal aj VI. robotný prápor. Spočiatku ho tvorili dve židovské a dve „cigánske“ roty. Neskôr to boli tri židovské roty, jedna „cigánska“ a tiež jedna rota trestancov. Tie sa členili na čaty, ktorých velitelia museli byť „árijci“, prezenčne slúžiaci vojaci pracovnej služby. Organizačné členenie sa však postupne menilo, keďže sa vytvárali aj rôzne pracovné, resp. robotné oddiely. Názov „robotný“ pritom mal od začiatku diskriminačný charakter, zvyšných päť „árijských“

¹¹ Slovenský zákonník 1941, nariadenie 198/41 Sl. z. o právnom postavení Židov.

¹² Židovský miešanec mohol byť len strelníkom, alebo pracovníkom, nie však hodnostníkom brannej moci. Možno predpokladať, že viaceré osoby označené za židovských miešancov sa následne snažili o preradenie zo VI. robotného práporu. Naznačuje to žiadosť Františka Preisa z mája 1942. VHA Bratislava, f. 53, sig. 53/41-88/1/1, rozkaz MNO z 11. 11. 1941; f. Pracovný zbor národnej obrany 1940 – 1945 (PZNO), šk. 105, inv. č. 106, žiadosť Františka Preisa o preradenie k V. pracovnému práporu z 28. 5. 1942.

¹³ Konkrétne: rotník – rotmajster Viliam Sokol, rotník – rotmajster hosp. Pavol Plechlo, čatník letec Fridrich, Michal Preis, por. del. Štefan Holota, npor. pech. Jozef Sokol. VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 198, inv. č. 249, služba osôb židovského pôvodu a so židovským príbuzenstvom v slovenskej armáde.

¹⁴ VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 198, inv. č. 249, č. j. 93 394, majetkové pomery voj. gázistov žiadajúcich o udelenie výnimky spod ustanovenia vládneho nar. 198/41 – predloženie.

¹⁵ BAKA, I. *Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1941*, c. d., s. 67-68.

práporov (ako aj samostatná 8. rota pre príslušníkov nemeckej menšiny) malo označenie „pracovné“ podľa hesla „*práca česť, robota povinnosť*“. V ňom sa odrážal klasický antisemitský naratív. Zatiaľ čo u „árijských“ malo mať pracovné nasadenie rovnakú cenu ako služba so zbraňou, pre Židov a „Cigánov“ malo byť ich zmobilizovanie do „roboty“ predovšetkým trestom za údajné krivdy na slovenskom národe. Malo plniť tiež výchovný aspekt, keďže práca bola pre nich podľa propagandy len „*podfukom, okrádaním a vykorisťovaním*“.¹⁶

Od „árijských“ vojakov sa Židia a Rómovia zo VI. robotného práporu líšili tiež navonok, tvarom a farbou uniformy. Židia dostali staré, vyradené, namodro prefarbené ženijné uniformy s okrúhlou modrou čiapkou. Vystrojenie všetkých príslušníkov VI. robotného práporu sa však ukončilo až v septembri 1941.¹⁷ Ubytovatí a zamestnávatí mali byť tak Židia, ako aj Rómovia, izolovane od ostatného mužstva. Židia mohli byť ponechaní medzi „árijskymi“ iba v tom prípade, keď išlo o nenahraditeľných špecialistov.¹⁸ Tieto opatrenia sa spočiatku porušovali, avšak postupom času stále viac sprísňovali.¹⁹ Analogicky sa ich dotkli tiež niektoré opatrenia vyplývajúce z prijímanej protizidovskej legislatívy. Napríklad koncom apríla 1941 to bol zákaz vychádzky po 20 00 hod.²⁰ Medzi ďalšie diskriminačné opatrenia možno zaradiť zákaz písania listov po hebrejsky z apríla 1941²¹, strata nároku na pohrebný sprievod atď.²² Na druhej strane Židia prezenčnej pracovnej povinnosti nemuseli nosiť židovskú hviezdu (tú nahrádzala špecifická uniforma) podľa vyhlášky ministerstva vnútra (MV) z 18. septembra č. 401/1941. Podľa branného zákona totiž podliehali výlučne vojenskej súdnej a disciplinárnej právomoci.²³ MNO na druhej strane tolerovalo určité špecifiká vyplývajúce z náboženských potrieb veriacich Židov. Tie však nesmeli ísť na úkor predpísaného pracovného výkonu, resp. noriem na materiálne zabezpečenie prezenčne slúžiacich vojakov. Sem patrila možnosť rituálneho stravovania financovaného Ústrednou kanceláriou autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí.²⁴ MNO však (vzhľadom na zákaz rituálnych porážok zvierat) postupne obmedzilo prísun kôšer mäsa. Podobným „výdobytkom“ bolo pracovné voľno v sobotu (avšak len pre samostatne pracujúcich Židov) na vykonávanie bohoslužieb, ktoré si však museli nadpracovať cez pracovné dni. Rituálne stravovanie ako aj pracovné voľno v sobotu síce MNO povolilo už v októbri

¹⁶ Slovenské vojsko, roč. III, 15. 1. 1942, č. 2, Príloha venovaná Pracovnému zboru MNO, roč. 1, s. 23, pdk. Greguš – *Práca česť – robota povinnosť*.

¹⁷ V reakcii na kritiku, že Židia nosili nepovolené súčiastky vojenskej rovnošaty, informoval Sklad intendenčného materiálu vo Vrútkach už koncom júla 1941, že prefarbenie uniforiem pre Židov a „Cigánov“ bolo ukončené. Spolu bolo dovtedy pre Židov v VI. robotnom prápore odoslaných cca 1 600 uniforiem. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, hlásenie pre MNO – II/8 oddelenie z 30. 7. 1941; č. j. 237 441, hlásenie Správy Východnej pracovnej skupiny pre Správu Pracovného zboru z 9. 9. 1941.

¹⁸ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 232 638, Správa Pracovného zboru na Veliteľstvo Vojenskej nemocnice I v Bratislave dňa 5. 3. 1941.

¹⁹ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 234 691, šk. 60, č. j. 250 602, 250 907.

²⁰ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 234 265, robotníci židia, zákaz vychádzky po 20. hod. z 30. 4. 1941.

²¹ K tomuto nariadeniu sa MNO rozhodlo preto, lebo listy v hebrejčine nevedelo cenzurovať. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 60, č. j. 250 252.

²² Tie nepatrili ani „Cigánom“, ktorí neboli zapísaní v matrike. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 58, inv. č. 41, č. j. 250 339, inštrukcie MNO pre Veliteľstvo pozemného vojska z 3. 4. 1941 ohľadne pohrebných pôct. Dokument pozri tiež *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945 – VI. robotný prápor*. Doplňujúci materiál k Zborníku materiálov. Bratislava 2002, s. 65–66.

²³ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 239 978, list Ústredného úradu práce MV pre MNO z 18. 11. 1941.

²⁴ Tá doplňovala cenový rozdiel od predpísanej stravej dávky.

1939, s dodržiavaním týchto opatrení však boli viackrát problémy.²⁵ Ústredná kancelária autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí sa tiež zasadzovala za možnosť sláviť v VI. robotnom prápore židovské predpísané sviatky. Rozsah, v akom MNO vychádzalo Židom v ústrety, je však otázný.²⁶ Na druhej strane ešte tesne po začiatku deportácií vydala Správa Pracovného zboru 27. marca 1942 nariadenie, v ktorom predložila zoznam tohoročných židovských sviatkov, cez ktoré mali mať právo na modlenie a pracovné voľno. V súvislosti s blížiacim sa židovským sviatkom Pesach, ktorý pripadal na začiatok apríla, Správa Pracovného zboru dokonca nariadila tiež udelenie dovolení všetkým, ktorí o to požiadajú. Znamenalo to výrazné odbremenenie povinnosti Ústrednej kancelárie autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí spojených so zabezpečovaním rituálneho stravovania počas sviatkov.²⁷ Toto nariadenie však (vzhľadom na začatie deportácií) nemalo dlhú platnosť a už o niekoľko dní bolo zrušené. Podľa nových inštrukcií bolo treba naopak Židov izolovať a zamedziť tak ich dezerciam, o ktoré sa viacerí začali pokúšať aj v snahe pomôcť svojim príbuzným odsúdeným na deportácie do nacistických vyhladzovacích táborov. Zákaz dovolení pre mnohých židovských robotníkov v konečnom dôsledku znamenal aj koniec nádejí, že ešte niekedy uvidia svojich blízkych.

Čo zachránilo Židov zo VI. robotného práporu pred deportáciami?

V odbornej, ale tiež memoárovej literatúre sa dodnes objavujú rôzne tvrdenia a interpretácie o tom, kto sa zaslúžil o to, že Židia zo VI. robotného práporu sa vyhli prvej etape deportácií v roku 1942. Zdokumentovaná je pritom skutočnosť, že MNO spolu s Predsedníctvom vlády ešte v auguste rokovali o prepustení Židov z Pracovného zboru k 31. augustu, čo malo následne viesť k zaradeniu časti z nich do deportačných transportov. Problematiku doteraz asi najlepšie načrtol ešte v 90. rokoch Jozef Bystrický.²⁸ Samotný fakt, že k prepusteniu Židov zo VI. robotného práporu napokon v roku 1942 nedošlo, sa podpísal pod vznik viacerých teórií. Viac či menej pritom naďalej rezonuje tvrdenie samotného Ferdinanda Čatloša, ktorý sa vo svojich rozsiahlych pamätiach vyjadroval aj k tejto otázke. Viac svetla do problematiky však nepriniesol, keďže aj tu sa pridŕžoval svojho obranného schematizmu. V jeho intenciách sa automaticky staval do role záchrancu prezenčne slúžiacich Židov pred deportáciami. Vo svojej obhajobe pritom zašiel ešte ďalej, keď si ako vlastné zásluhy pripísal tiež fakt, že Židia nemuseli bojovať a krváčať na východnom fronte. A to napriek tomu, že ich diskriminačné postavenie vo vzťahu ku slovenskej brannej moci bolo jedným z prejavov tzv. riešenia židovskej otázky na Slovensku, teda systematického vytesňovania tejto minority zo slovenskej spoločnosti.²⁹ Zabudol však zdôrazniť, že na Slovensku po skončení depor-

²⁵ Bližšie pozri BAKA, I. *Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1941*, c. d., s. 58-75; VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 234 929, žiadosť o povolenie oslobodenie v sobotňajších dňoch od pracovnej povinnosti Židov; VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 72, inv. č. 65, č. j. 361 580, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 237 669, Slovenský zákonník č. 198/1941 – zákaz rituálnych porážok; č. j. 193 643, list MNO pre Ústrednú kanceláriu autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí z 27. 2. 1940.

²⁶ Je pravdepodobné, že MNO umožnilo svätenie židovských sviatkov v septembri a októbri 1941. Naznačuje to rozhodnutie MV, ktoré počas blížiacich sa židovských sviatkov 22. – 23. 9. a 30. 9. – 1. 10. vyhlásilo pre veriacich v svojich židovských pracovných strediskách pracovné voľno. Väčšina Židov okrem toho dostala na tieto dni priepustky. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 237 732, obežník Ústredného úradu práce MV z 18. 9. 1941.

²⁷ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 72, inv. č. 65, č. j. 361 580/II-8-1942, nariadenie Správy Pracovného zboru z 27. 3. 1942 pre Správu východnej pracovnej skupiny.

²⁸ BYSTRICKÝ, J. *Niekoľko poznámok k histórii Pracovného zboru MNO*, c. d., s. 98-99.

²⁹ K tejto otázke okrem iného napísal: „Keď nebolo nespokojnosti po stránke výberovej, to boli židovské

tácií zostali len tí Židia, ktorí mali pre štát hospodársky význam. Sem patrili tak osoby s prezidentskou alebo ministerskou výnimkou, ako aj osoby v židovských pracovných táboroch, strediskách a v neposlednom rade aj v VI. robotnom prápore. Čatlošov naratív pritom priživovali tiež ďalšie memoárové práce³⁰, ale čiastočne tiež profesionálna historiografia.³¹ Na druhej strane na možný ekonomický rozmer Čatlošovej motivácie upozornil už Ladislav Lipscher v práci *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*³² a z najnovších prác Peter Kralčák v publikácii o pracovných jednotkách slovenskej armády. Ani on však príčiny zastavenia pripravovanej deportácie bližšie neskúmal.³³ Nad touto otázkou sa najnovšie zamýšľal tiež Eduard Nižňanský, ktorý poukázal na to, že Čatloš a s ním aj dôstojnícky zbor slovenskej armády sa na východnom fronte museli stretnúť s vraždením Židov i civilistov. Na základe toho hypoteticky nevylúčil, že práve táto skúsenosť mohla ovplyvniť Čatlošovo rozhodnutie Židov zo VI. práporu nedeportovať.³⁴

Samotné deportácie Židov organizovalo ministerstvo vnútra, predovšetkým jeho 14. oddelenie a žandárstvo v spolupráci s ministerstvom dopravy a verejných prác a ďalšími inštitúciami. Medzi ne možno zaradiť Ústredný hospodársky úrad, Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu, HG, Freiwillige Schutzstaffel, podriadené orgány štátnej správy, ale tiež Ústredňu židov. Čiastočne však na príprave a realizácii deportácií participovala tiež armáda.³⁵ Tá však pôvodne nemala vystupovať len ako podporný element technického prevedenia deportácií. Tie sa totiž mali, ako už bolo naznačené, vzťahovať aj na príslušníkov VI. robotného práporu Pracovného zboru.

V súvislosti s prípravou deportácií Židov bol, prirodzene, relevantný postoj samotného ministra národnej obrany gen. I. tr. Ferdinanda Čatloša. Ten sa pritom ako člen slovenskej vlády a tiež Štátnej rady o tejto akcii dozvedel najneskôr začiatkom marca 1942. Mohol k nej preto už s predstihom zaujať svoje stanovisko. O rozhodnutí deportovať Židov zo

a cigánske pracovné jednotky. Tito museli všetci bez rozdielu v nich si odslužiť svoju prezenčnú službu. Ak sa po druhej svetovej vojne vytykajú ľudské straty na bojiskách, tak moje svedomie v tomto smere je spokojné, lebo ani jednému Židovi a či Cigánovi som nedal rozkaz bojovať. Ba, keď už mali podajedni aj ukončenú svoju prezenčnú službu, neprepustil som ich do civilu, lebo im hrozila deportácia s ostatnými židmi ...do osvietimských vtedy ešte záhad. Pre Pracovný zbor som musel obstarávať zamestnanie. A nielen preň, lež aj pre všetkých mobilizovaných Židov na prácu. Aj týchto mi dala vláda na starosť. Dotiaľ som ich držal na vojenských prácach, kým mi ich neodoberali pre transporty na deportáciu. Na týchto som právo nemal (myslia sa Židia, ktorí boli na základe nariadenia z mocou zákona 130/40 Sl. z. z 29. 5. 1940 povinní dva mesiace v roku namiesto brannej výchovy vykonávať práce určené MNO v „prospech obrany štátu“ – pozn. I. B.). Mal som však právo na príslušníkov prezenčnej služby a keďže bola vojna, tak aj na ich ďalšie ponechanie ako aktívne slúžiacich záložníkov.“ VHA Bratislava, Špeciálna zbierka X – spomienky, X – 414, Ferd. Čatloš: Spomienky a komentáre k rokom 1939 – 1944.

³⁰ Podobne ako Čatloš sa vyjadroval aj bývalý správca Pracovného zboru Jozef Kručko. Vo svojich „Pamätiach“ konštatoval, že MNO „uchránilo židovský mužský výkvet od záhuby a dnešní verejní činitelia židovského pôvodu môžu ďakovať za svoju existenciu týmto opatreniam.“ VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, fondové oddelenie Kabinet ministra 1939 – 1944, šk. 5, Ing. Jozef Kručko Pamäti, s. 5.

³¹ Z historických prác možno spomenúť štúdiu Václava Štefanského: Dôstojnícky zbor a mužstvo Pracovného zboru slovenskej armády a vzťah gen. F. Čatloša k nim. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*, c. d., s. 101-103.

³² Lipscher v tejto súvislosti poukazoval na ekonomické záujmy firmy Moravod, ktorá mala záujem o lacnú pracovnú silu Židov, ktorých využívala pri regulácii rieky Morava, ako aj pri výstavbe Šúrskeho kanála. LIPSCHER, Ladislav. *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Print-servis, 1992, s. 103-104.

³³ KRALČÁK, P. Generál Čatloš a pracovný zbor národnej obrany. In *Ferdinand Čatloš – vojak a politik (1895 – 1972)*. Bratislava : Pro Militaria Historica, 2011, s. 65.

³⁴ NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2016, s. 170.

³⁵ NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku* 6, c. d., s. 37.

Slovenska informovali predseda vlády Vojtech Tuka a minister vnútra Alexander Mach členov vlády na jej zasadnutí 3. marca 1942. Mach tu pritom predniesol podrobný referát o realizácii deportácií. V zápisnici z tohto rokovania sa pritom konštatuje, že vláda vzala tieto informácie na vedomie.³⁶ O tri dni neskôr, 6. marca, predseda vlády o úmysle vystaňovať Židov zo Slovenska informoval aj členov Štátnej rady. Keďže z tohto zasadnutia sa už zachovala podrobná zápisnica, je možné sledovať aj konkrétne reakcie prítomných osôb. Samotný Čatloš však do diskusie (napriek svojej prítomnosti) o tejto téme vôbec nezasiahol. Nezareagoval pritom ani na Tukovo tvrdenie, že Židia majú byť vystaňovaní do oblasti Ukrajiny.³⁷ A to napriek tomu, že už od roku 1941 disponoval informáciami o rozbiehajúcej sa genocíde Židov na východnom fronte. Tie mu vo viacerých hláseniach sprostredkovali velitelia slovenských poľných jednotiek, ktoré sa od leta 1941 po boku Nemecka zúčastňovali vojny proti ZSSR.³⁸

O deportáciách sa rokovalo tiež na zasadnutiach vlády 21. a 24. marca. Tých sa však Čatloš nezúčastnil. Prítomný nebol ani na ďalšom zasadnutí Štátnej rady, ktoré sa konalo už krátko po odštartovaní deportácií 26. marca 1942.³⁹ V tom čase bol totiž služobne v Nemecku. O jeho postoji však možno čo-to vyčítať z poznámky nemeckého vyslanca Hannsa E. Ludina v hlásení pre Zahraničný úrad v Berlíne z 13. apríla 1943, v ktorom analyzoval dopad pastierskeho listu slovenských katolíckych biskupov o židovskej otázke na slovenskú verejnosť v čase po prerušení deportácií. Ten sa čítal v katolíckych kostoloch dňa 21. marca 1943. Ludin tu, okrem iného, konštatoval, že „na poslednom stretnutí rady ministrov, ktorá sa konala po čítaní pastierskeho listu, sa generál Čatloš a zvlášť minister Medrický (minister hospodárstva) vyslovili za intenzívne pokračovanie vysídľovania židov“.⁴⁰ Tu však treba upozorniť, že nie je známy žiadny iný dokument potvrdzujúci toto tvrdenie. Do úvahy treba zobrať tiež fakt, že Ludin si v predmetnom hlásení na tieto udalosti spomenul s časovým odstupom. Aj napriek tomu však možno (na základe vyššie uvedeného) predpokladať, že minister národnej obrany nemal zásadnejšie výhrady voči deportáciám. Túto hypotézu podporuje aj jeho zasadzovanie sa o prijatie zákonnej normy, ktorá by zaručovala bezplatné prevedenie časti židovského hnutelného majetku pre potreby slovenskej armády. Túto požiadavku ako veľmi naliehavú urgoval len pár dní pred začiatkom deportácií 19. marca prostredníctvom Ústredného hospodárskeho úradu.⁴¹

O inak všemocne zahmlievanych plánoch vládnych orgánov na deportácie Židov bolo s predstihom informované aj velenie slovenskej armády. Jej úlohou totiž bolo zabezpečiť ubytovacie priestory pre deportovaných Židov v kasárňach v Žiline a Poprade. Podľa nariadenia MNO z 11. marca 1942 pre posádkové veliteľstvo v Poprade malo byť v miestnych kasárňach pravdepodobne od 20. marca 1942 „núdzovo a dočasne“ ubytovaných približne

³⁶ NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I. (eds.) *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2003, dok. 47, s. 142.

³⁷ Tamže, dok. 50, s. 146-147.

³⁸ Bližšie pozri BAKA, I. *Slovenská armáda vo vojne proti Sovietskemu zväzu a slovensko-nemecké vzťahy (1941 – 1945)*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2019, s. 232-255.

³⁹ NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I. (eds.) *Holokaust na Slovensku 2*, c. d., dok. 57, s. 154, dok. 123, s. 295.

⁴⁰ Toto zasadnutie sa konalo 30. 3. 1943. NIŽŇANSKÝ, E. ed.) *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2003, dok. 79, s. 234, hlásenie Ludina Zahraničnému úradu 13. 4. 1943.

⁴¹ NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I. (eds.) *Holokaust na Slovensku 2*, c. d., dok. 51, s. 148, list MNO z 19. 3. 1942 Ústrednému hospodárskemu úradu.

1 500 nevojenských osôb.⁴² Prípravám na deportácie zodpovedal aj rozkaz správcu Pracovného zboru plk. pech. Ladislava Bodického zo 14. marca 1942 týkajúci sa zostreného dozoru nad židovskými príslušníkmi VI. robotného práporu (bližšie pozri nasledujúcu podkapitolu).⁴³ Minister Čatloš nakoniec zareagoval aj na spustenie samotnej deportačnej akcie, a to úpravou odvodovej povinnosti Židov. Už 25. marca tlmočil správca Pracovného zboru na Veliteľstve doplnovacej správy jeho rozkaz, ktorým sa úplne zrušila odvodová povinnosť Židov. V prípade potreby mali byť uskutočnené dodatočné odvody. Minister toto opatrenie zdôvodnil sústreďovaním všetkých Židov do koncentračných stredísk s cieľom ich vysťahovania. Medzi týmito osobami totiž mali byť aj odvodom povinní židovskí muži. Ich povolaním pre potreby armády by sa tým pádom podľa Čatloša „*narušila celá organizácia ich sústredenia*“. Týmto inštrukciám zodpovedal obežník šéfa Vojenskej správy gen. I. tr. Antona Pulanicha z tohto istého dňa, adresovaný všetkým odvodným komisiám, doplnovacím okresným veliteľstvám a oblastným veliteľstvám.⁴⁴ Na základe uvedeného možno konštatovať, že MNO od začiatku deportačnej akcie nepočítalo s dlhodobým využívaním židovských pracovných oddielov vo vlastnej réžii. Počítalo, naopak, tiež s deportáciami aj už povolaných židovských robotníkov. Potvrdzuje to úradný záznam o telefonickom hlásení správcu Pracovného zboru plk. Bodického na ministerstvo vnútra z 1. apríla 1942. V ňom sa konštatuje, že z rozhodnutia samotného ministra národnej obrany došlo k zrušeniu transportu prezenčne slúžiacich Židov, ktorý bol pripravovaný na 11. apríla. Tento transport mal byť vypravený ako úplne posledný na konci celej vysťahovaleckej akcie.⁴⁵ V tejto súvislosti znie pomerne hodnoverne teória P. Kralčáka, ktorý poukázal na možný ekonomický rozmer toho rozhodnutia.⁴⁶ Práve 1. apríla totiž MV vydalo vyhlášku, ktorá zakotvovala existenciu troch židovských pracovných táborov: Nováky, Sered', Vyhne. V danej situácii si aj velenie armády muselo veľmi dobre uvedomovať význam „svojich“ židovských robotníkov zapojených do rôznych stavebných projektov prakticky na celom území slovenského štátu. Najnovší výskum však naznačuje, že MNO malo v tomto čase za nich už pripravenú náhradu. Vyplyva to z predbežnej dohody uzavretej s Poverením pre prípravu Slovenskej pracovnej služby (SPS) pri Predsedníctve vlády v novembri 1941, na základe ktorej mali byť od roku 1942 jednotky Pracovného zboru používané už len pre potreby slovenskej brannej moci. Novovytvorenej organizácii SPS (vznikla na jar 1942) preto mali byť prenechané viaceré práce realizované v prospech civilného sektora. Sem mali patriť aj stavebné úseky pri regulácii rieky Morava či výstavbe odvodňovacieho kanála v okolí Sv. Jura.⁴⁷ Práve tu sa pritom (pravdepodobne nie náhodou) v apríli 1942 zhromaždila drvivá väčšina židovských jednotiek VI. robotného práporu (bližšie pozri nasledujúcu podkapitolu). Na základe uvedeného možno predpokladať, že rozhodnutie o odložení transportu Židov zo VI. robotného práporu bolo diktované snahou podržať ešte židovských robotníkov dočasne na pracoviskách, keďže formujúce sa jednotky Slovenskej pracovnej služby ich ešte neboli schopné plnohodnotne nahradiť.

⁴² NIŽŇANSKÝ, E. (ed.) *Holokaust na Slovensku* 6, c. d., dok. 31, s. 130-132, nariadenie MNO z 11. 3. 1942.

⁴³ NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.). *Holokaust na Slovensku* 5, c. d., dok. 67, s. 136-137, rozkaz správcu Pracovného zboru zo 14. 3. 1942.

⁴⁴ VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 192, inv. č. 243-244, č.j. 94 386, Židia – odvody v roku 1942.

⁴⁵ NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku* 6, c. d., dok. 139, s. 220, telefonický oznam MNO 1. 4. 1942 pre MV.

⁴⁶ KRALČÁK, P. *Pracovné jednotky slovenskej armády*, c. d., s. 66-67.

⁴⁷ VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 127, inv. č. 160, k č.j. 77 654 dôv.

Viac svetla do tejto problematiky neprinášajú ani nemecké dokumenty. Nepoznáme totiž zatiaľ žiadnu konkrétnu reakciu nemeckých vojenských orgánov na Slovensku (Nemecká vojenská misia /Deutsche Heeresmission/, nemecký vojenský atašé atď.) k otázke deportácií Židov zo VI. robotného práporu. V hlásení nemeckého vojenského atašé plk. Heinricha Beckera z 30. júna sa síce všeobecne kritizuje hrozba pozastavenia deportácií vzhľadom na nepripravenosť väčšej časti vlády pre radikálne riešenie. Svoj postoj však ani on nekonkretizoval.⁴⁸ V skutočnosti len reprodukoval kritické slová nemeckého vyslanca Hannsa E. Ludina na margo vydávania rôznych foriem výnimiek. Tie prišli koncom júna, napriek tomu, že dovtedy už zo Slovenska bez akéhokoľvek nemeckého nátlaku odišlo 50 židovských transportov.⁴⁹

Vláda sa však ani v nasledujúcich mesiacoch nevzdávala plánu deportovať do nacistami okupovaného Poľska aj pri MNO prezenčne slúžiacich Židov. Ako kompromis vyznieva rozhodnutie pravdepodobne z júla 1942, na základe ktorého mali byť Židia (v tom čase to bolo spolu 993 osôb) prepustení do pomeru mimo činnnej služby dňom 31. augusta 1942. Vystaňovaná z územia Slovenska totiž mala byť už len ich časť. Zvyšok mal byť preradený do židovských pracovných zariadení (tábory, strediská) riadených MV. To len potvrdzuje, že vláda si už v tomto čase uvedomovala aj ich ekonomickú rentabilitu. Nie je však zatiaľ jasné, kto inicioval toto rozhodnutie. Známa je len žiadosť správcu Pracovného zboru MNO plk. Bodického na Predsedníctvo vlády z 28. júla, kde jeho realizáciu (vychádzajúc z ústavného zákona 68/1942 Sl. z. „o vystaňovaní Židov“) podmieňoval úradným skrátením v brannom zákone z roku 1940 legislatívne predpísanej 24-mesačnej pracovnej povinnosti Židov.⁵⁰ Najnovší výskum potvrdzuje, že sa táto požiadavka skutočne premietla pod zotrvanie v pracovných jednotkách slovenskej armády slúžiacich Židov na Slovensku. Predsedníctvo vlády totiž ešte v polovici augusta vrátilo MNO jeho návrh na skrátenie pracovnej povinnosti Židov a požiadalo ho o vypracovanie návrhu vládneho nariadenia týkajúceho sa prepustenia židovských robotníkov z pracovnej povinnosti pre potreby armády.⁵¹ Podľa inštrukcií Predsedníctva vlády zo 17. augusta táto právna norma mala vychádzať z odseku 1 paragrafu 5 ústavného zákona č. 68/1942 Sl. z. „o vystaňovaní Židov“ z 15. mája 1942.⁵² Ten totiž umožňoval vydať vláde za účelom vystaňovania Židov potrebné predpisy nariadením, „*aj keby Ústava vyžadovala úpravu zákonom*“.⁵³ Nezmenený však zostal pôvodný termín prepustenia Židov z prezenčnej pracovnej povinnosti, resp. ich prevzatia orgánmi MV k 31. augustu 1942. Správca Pracovného zboru preto 20. augusta obratom urgoval MNO, aby urýchlene vypracovalo požadovaný legislatívno-právny návrh.⁵⁴ Osnova „nariadenia s mocou zákona o pre-

⁴⁸ NIŽŇANSKÝ, E. a kol. (eds.). *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945. Slowakisch-deutsche Beziehungen 1941 – 1945 in Dokumenten II. Vom Krieg gegen die UdSSR bis zum Untergang der Slowakischen Republik im Jahr 1945.* Prešov : Universum-EU 2011, dok. 87, s. 315, Beckerova situačná správa Generálnemu štábu pozemného vojska z 30. 6. 1942.

⁴⁹ NIŽŇANSKÝ, E. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku*, c. d., s. 131-132.

⁵⁰ NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.). *Holokaust na Slovensku* 5, c. d., dok. 75, s. 147-148, hlásenie MNO z 28. 7. 1942 pre Predsedníctvo vlády.

⁵¹ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č.j. 381 362, hlásenie Správy Pracovného zboru pre MNO – III/27. odd. z 20. 8. 1942.

⁵² VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, inštrukcie Predsedníctva vlády pre MNO zo 17. 8. 1942; dok., pozri tiež *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945 – VI. robotný prápor*. Doplňujúci materiál, c. d., s. 78.

⁵³ Slovenský zákonník 1942, ústavný zákon č. 68 z 15. 5. 1942 o vystaňovaní Židov, s. 507.

⁵⁴ VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverně I. časť 1940 – 1942, šk. 222, inv. č. 281, č. j. 381 362, žiadosť správcu Pracovného zboru na MNO – III/27. odd. z 20. 8. 1942.

pustení robotníkov – Židov z robotnej povinnosti“ „uzrela svetlo sveta“ už o dva dni, teda 22. augusta 1942, keď bola urýchlene odoslaná na medzirezortné pripomienkovanie. Kópiu okrem jednotlivých ministerstiev obdržali tiež kancelária prezidenta republiky, Kancelária Snemu Slovenskej republiky, Najvyšší kontrolný dvor, Slovenská národná banka a Najvyšší úrad pre zásobovanie. MNO pritom urgovalo jej okamžité prerokovanie, a to vzhľadom na snahu o dodržanie termínu na prepustenie židovských robotníkov k 31. augustu. Samotný návrh tohto nariadenia s mocou zákona sa pritom opierať o paragraf 44 ústavy z 21. júla 1939, podľa ktorého vláda mohla vydávať nariadenia s mocou zákona, „ak na zamedzenie nenahraditeľnej ujmy vážne hospodárske, finančné alebo politické záujmy štátu vyžadujú neodkladné opatrenia....s výnimkou vecí, ktoré patria do výlučnej právomoci snemu, alebo ktoré podľa ústavy má upraviť zákon“. Podľa paragrafu 1 tohto návrhu sa dňom 31. augusta 1942 rušili ustanovenia paragrafov 38 a 58 branného zákona z januára 1940, pokiaľ sa týkali Židov. Podľa paragrafu 2 začínala jeho účinnosť 31. augusta. Malo teda ísť o veľmi stručnú legislatívno-právnu normu, ktorej jediným cieľom bolo legalizovať deportácie Židov vykonávajúcich brannú povinnosť. Zodpovedal tomu aj cynicky znejúci obsah priloženej dôvodovej správy. Ten jednoznačne odporuje povojnovým svedectvám niektorých predstaviteľov armády na čele s Čatlošom, podľa ktorých boli Židia v VI. robotnom prápore chránení pred deportáciami. Otvorene sa v nej totiž konštatuje, že MNO nemá žiadny záujem, aby Židia vykonávali pracovnú povinnosť a mali pritom čokoľvek spoločné s armádou.⁵⁵

V tomto okamihu všetko nasvedčovalo tomu, že deportáciám, minimálne časti Židov, z armády už nič nestojí v ceste. Do celej záležitosti sa však na poslednú chvíľu vložil Sekretariát Snemu Slovenskej republiky. Ten totiž v liste z 25. augusta, adresovanom Predsedníctvu vlády (na vedomie bol zaslaný aj priamo MNO), otvorene spochybnil legitimitu predkladanej osnovy. Upozornil totiž, že podľa ústavy patrilo vydávanie zákonných noriem o brannej povinnosti do výlučnej právomoci snemu. Nesúhlasil preto s návrhom MNO zo dňa 22. augusta, aby zmena branného zákona bola prevedená nariadením s mocou zákona. Čatlošova reakcia na toto stanovisko sa zachovala v podobe ručne zapísaného úradného záznamu v záhlaví jedného z dokumentov: „*Minister N.O. nariadil riešiť otázku židov v armáde branným zákonom.*“ Pod touto poznámkou je dátum 31. 8. 1942 a podpis zodpovedného dôstojníka.⁵⁶ Keďže do odchodu posledného transportu v októbri 1942 sa nový branný zákon pripraviť a ani uzákoniť nepodarilo, znamenalo toto ministrov rozhodnutie fakticky záchranu Židov zo VI. robotného práporu pred ich plánovaným odtransportovaním v roku 1942. Rozhodnutie o odložení plánovaného transportu Židov v súvislosti s prípravou branného zákona v armáde sa však napriek tomu nerodilo ľahko. Naznačujú to aj povojnové spomienky bývalých židovských robotníkov. Podľa nich bola vzniknutá situácia trňom v oku radikálnych predstaviteľov režimu predsedovi vlády Tukovi a ministrom vnútra Machovi. K nim sa mali pridať tiež predstavitelia Deutsche Partei na čele s Franzom Karmasinom.⁵⁷ Archívne dokumenty potvrdzujúce toto tvrdenie síce zatiaľ absentujú, na prvý pohľad však korešponduje s ich predchádzajúcimi negatívnymi reakciami na prítomnosť väčšiny židovských jednotiek v regióne Malých Karpát v čase deportácií (bližšie pozri nasledujúcu podkapitolu). Podporuje ho aj iniciatíva nemeckého vyslanca na Slovensku Ludina. Ten sa na prelome novembra a decembra 1942 Tukovi postťažoval, že minister národnej obrany nadä-

⁵⁵ VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 222, inv. č. 281, osnova nariadenia s mocou zákona zo dňa....1942.

⁵⁶ VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 222, inv. č. 281, stanovisko Sekretariátu Snemu SR pre Predsedníctvo vlády z 25. 8. 1942.

⁵⁷ Archív Múzea SNP, f. FX II. (Dokumenty memoárového charakteru), prírastkové číslo S 490/93, xerokópia spomienok MUDr. Alexandra Pelacha na pôsobenie v VI. pracovnom prápore..., s. 7; 28; prírastkové číslo S 492/93, kópie spomienok Alfréda Rusnáka na pôsobenie v VI. pracovnom prápore, s. 22.

lej drží židovský robotný prapor, a to napriek viackrát opakovaným inak znejúcim sľubom.⁵⁸ Do celej záležitosti sa však nakoniec zaangažoval aj samotný prezident Tiso. Vyplýva to už z korešpondencie zdravotného referenta Pracovného zboru mjr. zdrav. MUDr. Pavla Trusíka, ktorý finančne nákladné ošetrovanie jedného zo židovských robotníkov ešte v septembri 1942 podmienoval zotrvaním Židov v VI. robotnom prápore. Správa Pracovného zboru túto otázku ešte 30. septembra podmienovala rozhodnutím Predsedníctva vlády, ktoré však podľa nej stále neprišlo. Odpoveď na svoju otázku síce Trusík opakovane urgoval 23. októbra, dostal ju však až 18. novembra. Vtedy mu bolo oznámené, že „podľa rozhodnutia pána prezidenta, rob. židia u Prac. sboru zostanú pravdepodobne ešte do jari v roku 1943“.⁵⁹

Prezident tak v konečnom dôsledku podporil Čatloša, ktorý potreboval čas na prípravu nového branného zákona. Tisova zaangažovanosť v tejto otázke mohla súvisieť tiež s jeho nečakaným záujmom o VI. robotný prapor v čase krátko pred prerušením deportácií. Dňa 5. októbra totiž v sprievode gen. Čatloša, ministra dopravy a verejných prác, Júliusa Stana, ale tiež iných vládnych funkcionárov bez predchádzajúceho ohlásenia osobne navštívil židovský pracovný oddiel v Sv. Jure.⁶⁰ Je možné, že sa tak chcel na vlastné oči presvedčiť o rentabilnosti týchto jednotiek pre slovenské hospodárstvo voči možnosti ich deportovania v jednom z posledných transportov. Aj preto možno predpokladať, že pod rozhodnutie nedeportovať zatiaľ týchto Židov sa, okrem naznačených legislatívno-právnych prekážok, podpísala aj ekonomická rentabilita ich jednotiek. Zodpovedá to aj teórii E. Nižňanského, podľa ktorého vláda vyviezla Židov, ktorí v dôsledku ich pauperizácie predstavovali sociálny problém: „Sociálna analýza zbytku židovskej komunity nám ukazuje, že väčšina z tých, ktorí mali výnimky – boli hospodárski, prípadne profesne potrební....alebo boli v židovských pracovných táboroch (Nováky, Sereď, Vyhne, 6. prapor), kde prinášali štátu zisky.“⁶¹

Trusíkova korešpondencia so Správou Pracovného zboru však na druhej strane potvrdzuje, že možnosť deportácie minimálne časti Židov zo VI. robotného práporu zostala aktuálna aj po prerušení transportov v druhej polovici októbra 1942. Aj naďalej sa totiž počítalo s ich prerazením pod MV na jar 1943. Tu treba mať na pamäti skutočnosť, že ani prerušenie deportácií v októbri neznamenal automatickú záchranu Židov, ktorí zostali na Slovensku. Naďalej sa totiž hovorilo o ich pokračovaní. Zodpovedali tomu aj nemecko-slovenské rokovania z 10. novembra, podľa ktorých mali na jeseň odísť ešte dva transporty, ďalšie mali pokračovať na jar.⁶² Deportácia akcia bola pre rok 1942 ukončená (oficiálne pre zimné počasie) až 15. decembra 1942.⁶³ Fakt, že realizácia transportu Židov z Pracovného zboru bola aj po prerušení deportácií naďalej aktuálna, potvrdzuje list gen. Čatloša vojenskému oddeleniu Kancelárie prezidenta republiky zo 4. novembra 1942. Ten v ňom pripomienkoval pripravovanú osnovu vládneho nariadenia o zrušení vyšetrovacej väzby, ako aj prerušenie výkonu trestu a zastavení trestného konania voči Židom, ktorí mali byť vysťahovaní. Žiadal pritom o výnimku z tohto nariadenia pre Židov z Pracovného zboru, čo zdôvodnil tým, že „sa o ich prepustení s cieľom vysťahovania ešte nerozhodlo“.⁶⁴ Pripomenul zároveň vyš-

⁵⁸ TÖNSMEYER, Tatjana. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn, München, Wien, Zürich 2003, s. 272.

⁵⁹ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 77, inv. č. 71, k č. j. 363 745, žiadosti zdravotného referenta z 24. 9. a 23. 10. 1942, odpoveď správcu Pracovného zboru z 18. 11. 1942.

⁶⁰ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 64, č. j. 4 429/1942, hlásenie správcu VI. robotného práporu z 5. 10. 1942.

⁶¹ NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku* 6, c. d., s. 84.

⁶² NIŽŇANSKÝ, E. (ed.) *Holokaust na Slovensku* 4, c. d., dok. 74, s. 224-226.

⁶³ NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku* 6, c. d., dok. 449, s. 529-530; dok. 453, s. 534-535.

⁶⁴ Zrušením stíhania, resp. väzby v prípade Židov z Pracovného zboru by tak podľa Čatloša „takéto osoby na čas unikly trestnému pokračovaniu, resp. odpykaniu trestov“.

šie spomínané rozhodnutie prezidenta v otázke „*prepustenia cieľom vystaňovania*“ Židov z Pracovného zboru, ktorá sa mala „*riešiť osobitne všeobecným a jednotným opatrením*“. Ten Čatloša v odpovedi zo 16. novembra informoval, že ministerstvo pravosúdia ako predkladateľ osnovy jeho pripomienky akceptovalo.⁶⁵

Aj keď takéto opatrenie nakoniec (vzhľadom na neobnovenie deportácií na jar 1943) stratilo opodstatnenie, preradenie Židov z kompetencie MNO pod MV bolo v predmetnom čase stále len otázkou času. K 5. októbru 1942 pritom v VI. robotnom prápore naďalej slúžilo 888 židovských robotníkov. Najviac bolo podľa oficiálnych údajov „odvelených v rámci práporu“ – až 312 osôb. Toto označenie sa vzťahovalo pravdepodobne len na židovských robotníkov nasadených v oblasti posádky VI. robotného práporu, ktorá vtedy sídlila v Sv. Jure. Uvedené číslo totiž zodpovedá početným stavom Židov Pracovného (od novembra Robotného) oddielu Sv. Jur nasadených pre potreby firmy Moravod na výstavbe Šúrskeho kanála v oblasti Pezinok – Sv. Jur – Ivanka pri Dunaji. Pre túto firmu pracovali tiež ďalšie židovské jednotky nasadené na reguláciu rieky Morava. V 21. robotnej rote v Zohore to k uvedenému dátumu predstavovalo 164 osôb, v 22. robotnej rote v Lábe 152 osôb. Pre firmu Hamburger tu pracovalo ďalších 32 Židov. Väčšia skupina 79 osôb ešte pôsobila v rámci Vozatajskej kolóny v Čemernom a vo Výcvikovom tábore v Kamenici nad Cirochou (62 osôb). Vo vojenských nemocniciach 1, 2, a 11 pracovalo spolu 23 Židov. Viaceré menšie skupinky boli roztrúsené po ďalších pracoviskách.⁶⁶ Na druhej strane v porovnaní s vyššie uvedenou štatistikou z mája 1942 klesol počet Židov v VI. robotnom prápore o takmer dvesto osôb. Táto skutočnosť bola dôsledkom predchádzajúcich prípadov dezercii, ktoré sa v VI. robotnom prápore rozmohli po začatí deportácií (bližšie pozri nasledujúcu podkapitolu).

Podľa prednostu 14. oddelenia MV Antona Vaška plánovalo MNO presunúť týchto Židov pod MV už v januári 1943.⁶⁷ Takáto reakcia bola zdanlivo prekvapujúca, keďže stále nebola legislatívne doriešená otázka prezenčnej pracovnej povinnosti Židov. Tá však mala už na prelome februára a marca uplynúť Židom z odvodného ročníka 1940.⁶⁸ Minimálne časť robotníkov preto MNO mohlo po tejto lehote odovzdať MV. Isteže, v prípade obnovenia deportácií by už tieto osoby neboli legislatívne chránené pred zaradením do transportu. MNO však pôvodný sľub nedodržalo a aj čoskoro „nadsľuhujúcich“ Židov naďalej držalo v VI. robotnom prápore ako robotníkov – Židov v zálohe, konajúcich pracovnú službu za brannej pohotovosti štátu. K 15. máju 1943 sa v VI. robotnom prápore nachádzalo 361 takto označených osôb zo súhrnného počtu 813 Židov (bližšie pozri tabuľky 1, 2).⁶⁹

MNO medzitým nereflektovalo ani na žiadosť vládneho komisára židovských pracovných táborov na MV z 15. februára 1943 o uvoľnenie 300 židovských robotníkov.⁷⁰ Ten týmto krokom sledoval snahu zvýšiť výrobné kapacity vlastných židovských táborov a stredísk kvalifikovanými pracovnými silami. To opäť potvrdzuje, že aj MV si uvedomovalo ekono-

⁶⁵ VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy obyčajné 1941 – 1945, šk. 190, č. j. 47 882, Židia prac. sboru MNO – vystaňovanie a úprava trest. pokračovania.

⁶⁶ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 148, príloha k hláseniu Správy VI. robotného práporu pre Správu Pracovného zboru z 10. 10. 1942.

⁶⁷ NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.). *Holokaust na Slovensku* 5, c. d., dok. 88, s. 166-167, úradný záznam prednostu 14. oddelenia MV A. Vaška zo 14. 1. 1943.

⁶⁸ ZAJAC, Ladislav. Vznik, pôsobenie a zánik VI. robotného práporu. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945 – VI. robotný prápor*, c. d., s. 142.

⁶⁹ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 148, Počty osôb v prac. útvaroch, príloha k hláseniu správcu VI. robotného práporu pre Správu Pracovného zboru MNO z 15. 5. 1943.

⁷⁰ ZAJAC, Ladislav. Výnimočná kapitola v dejinách holokaustu. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945 – VI. robotný prápor*. Doplňujúci materiál, c. d., s. 18-19.

mickú rentabilitu židovských robotníkov VI. robotného práporu, ktorých časť si chcelo už v lete 1942 ponechať. Toho si však pravdepodobne boli vedomí aj zástupcovia Pracovného zboru. Naznačuje to žiadosť veliteľa Výcvikového tábora v Kamenici nad Cirochou pplk. pech. Antona Adamicu z 25. januára 1943 o pozdržanie rozhodnutia o prevelení viacerých jemu podriadených židovských robotníkov pod MV. Tú zdôvodňoval potrebou pridelenia a vycvičenia náhrady „z pracovníkov árijcov“ a doplnil ju aj konkrétnym zoznamom požadovaných osôb.⁷¹

Aj keď celý problém pozdržania židovských robotníkov v VI. robotnom prápore mal pravdepodobne najmä ekonomický rozmer, ich preradenie pod MV v danej chvíli komplikoval tiež ďalší problém. MV totiž pre nich v tom čase nemalo zabezpečené dostatočné množstvo zimného civilného oblečenia, keďže mnohí Židia oň paradoxne prišli ešte v čase deportácií (bližšie pozri nasledujúcu podkapitolu). Pôvodne preto plánovalo ich vystrojenie zo zásob, ktoré zostali v Žiline po už vystáňovaných Židoch. Väčšina týchto odevných súčastí však už nebola k dispozícii.⁷²

Samozrejme, odmietnuť nemožno ani Čatlošovo povojnové tvrdenie, že rozhodnutie ponechať Židov vo svojom rezorte aj nad rámec ich zákonnej povinnosti urobil v snahe o ich ochranu pred hrozbou obnovenia deportácií.⁷³ Tie sa totiž na jar 1943 opätovne pripravovali, aj keď nakoniec už nepokračovali.⁷⁴ Tu je však na mieste otázka, prečo minister takto „nezištne“ nekonal už v roku 1942, keď do „civilu“ zoči-voči blížiacim sa deportáciám odchádzali ich starší rovesníci z odvodného ročníka 1939. Tu však treba mať na pamäti, že v tomto čase už dochádzalo k obratu na frontoch druhej svetovej vojny v prospech Spojencov. Táto skutočnosť preto už mohla determinovať alibistické správanie ministra národnej obrany, ale tiež viacerých príslušníkov Pracovného zboru. Korešponduje to tiež s niektorými povojnovými svedectvami bývalých židovských príslušníkov VI. robotného práporu. Podľa Alexandra Pelacha viacerí vysokí dôstojníci „už vtedy hľadali alibi, že to bola úmyselná akcia (existencia VI. robotného práporu – pozn. I. B.) zachrániť židovskú mládež“.⁷⁵

Na druhej strane legislatívna prekážka, ktorá pôvodne bránila deportácií Židov z Pracovného zboru, bola odstránená v novom Brannom zákone č. 30 Sl. z. z 26. marca 1943, podľa ktorého už Židia nepodliehali pracovnej povinnosti v armáde. Jeho návrh z dielne MNO z decembra 1942 bol pritom ešte konzekventnejší. Vyradení z brannej povinnosti totiž mali podľa jeho paragrafu 38 okrem Židov a „Cigánov“ byť aj židovskí miešanci, čo sa zdôvodňovalo zásadou, že „*služba v brannej moci je čestnou službou národu*“. „Cigáni“ mali byť podľa neho naďalej zaraďovaní do osobitných skupín, kde mali vykonávať svoju robotnú povinnosť. Židia sa však mali preradiť do robotných stredísk MV. Príslušnosť k „cigánskej rase“ sa tu však vôbec nešpecifikuje. Naopak, konštatuje sa tu, že by sa „*nesrovnávalo s mravnou zásadou čestnej služby, keby príslušníci Cigánskej rasy, ktorí žijú nezriadeným spoločenským životom a nie sú na osoh, ba na ťarchu spoločenskému životu, boli tiež príslušníkmi brannej moci*“. Nešpecifikovalo sa tu ani postavenie židovských miešancov.⁷⁶ Vládny návrh branného zákona napokon túto otázku vôbec neriešil. Odporovalo by to totiž

⁷¹ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 105, inv. č. 106, k č. j. 462 817, žiadosť pplk. Adamicu z 25. 1. 1942.

⁷² NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.). *Holokaust na Slovensku* 5, c. d., dok. 88, s. 166-167, úradný záznam prednostu 14. oddelenia MV A. Vaška zo 14. 1. 1943.

⁷³ Porovnaj s poznámkou KRALČÁK, P. *Pracovné jednotky slovenskej armády*, c. d., s. 66-67.

⁷⁴ NIŽŇANSKÝ, E. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku*, c. d., s. 145-150.

⁷⁵ Archív Múzea SNP, f. FX II. (Dokumenty memoárového charakteru), prírastkové číslo S 490/93, xerokópia spomienok MUDr. Alexandra Pelacha na pôsobenie v VI. pracovnom prápore... s. 3.

⁷⁶ VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 294, nv. č. 349, osnova branného zákona.

zneniu už spomínaného paragrafu 15 nariadenia č. 198/1941 Sl. z. (tzv. židovského kódexu). V paragrafe 38 vládneho návrhu sa len konštatuje, že Židia nepodliehajú brannej povinnosti. Namiesto nej mali vykonávať pracovnú povinnosť podľa paragrafu 22 tzv. židovského kódexu. Na jeho základe mali Židia vo veku od 16 do 60 rokov, ak nekonali práce podľa paragrafu 38 branného zákona z roku 1940, povinnosť konať práce, ktoré im prikázalo MV. V dôvodovej správe k vládnomu návrhu branného zákona (pod ktorým je okrem predsedu vlády Vojtecha Tuku podpísaný aj minister národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš) však zostalo konštatovanie, že „*bolo by proti mravnej zásade čestnej služby, keby Židia mali byť príslušníkmi brannej moci*“. Z prijatého zákona však nakoniec vypadol aj odkaz na tzv. židovský kódex. Zdôvodňovala to správa branného a ústavnoprávneho výboru o vládnom návrhu branného zákona z 18. marca 1943. V nej sa konštatuje, že „*ide tu o otázku špeciálne upravenú v nariadení č. 198/1941 Sl. z., ktorého sa predmetný zákon nedotýka*“.⁷⁷

V uvedenom paragrafe sa na druhej strane aplikovala požiadavka, aby boli do vojenských pracovných jednotiek preradení všetci Rómovia. Konštatuje sa tu totiž, že „*Cigánov nemožno zaradiť do vojenských jednotiek, ustanovizní a organizácií...môžu konať iba službu v Pracovnom sbore, a o v osobitných skupinách*.“ Zrušilo sa tu však už ustanovenie pôvodného branného zákona, že Rómovia nepodliehajú brannej moci. Ich postavenie vo vzťahu k brannej moci ďalej špecifikoval rozkaz MNO z 15. júna 1943. Na jeho základe boli do Pracovného zboru k VI. robotnému práporu preložené aj „Cigáni“ vojenskej prezenčnej služby a činnjej vojenskej služby za brannej pohotovosti štátu (teda nielen tí príslušníci „cigánskej rasy“, ktorí podľa vyhlášky z 18. júna 1940 pochádzali „z nej po oboch rodičoch“ a žili „*životom kočovným alebo usadlým síce, avšak sa vyhýbali práci*“).⁷⁸

Možno konštatovať, že bez ohľadu na konečnú podobu paragrafu 38 branného zákona, pôvodná osnova z dielne MNO predpokladala ešte radikálnejší postup tzv. riešenia židovskej otázky v armáde, než to bolo v tzv. židovskom kódexe. Z brannej moci totiž podľa nej mali byť vyradení aj židovskí miešanci. Prehlbovala tiež diskrimináciu Rómov, čo si v konečnom dôsledku osvojil aj prijatý branný zákon, napriek tomu, že ich už formálne akceptoval ako príslušníkov brannej moci.

Súčasne s nadobudnutím platnosti nového branného zákona (1. júna 1943) prevzalo MV 31. mája od MNO pracovné jednotky Židov, ktorých následne nasadilo do židovských pracovných táborov a stredísk. Väčšinu z nich pritom na žiadosť firiem Moravod a Slovenskej akciovej tehelne v Devínskej Novej Vsi ponechalo na pôvodných pracoviskách, kde vytvorilo nové židovské pracovné strediská (v Sv. Jure, Lábe a Devínskej Novej Vsi).⁷⁹

MNO si však naďalej ponechalo ako civilných pracovníkov niekoľko desiatok odborníkov, ktorí boli považovaní za dočasne nenahraditeľných.⁸⁰ Do „civilu“ mali právo odísť len

⁷⁷ Snem Slovenskej republiky, Tlač 601-723, 1. volebné obdobie, 7. - 8. zasadanie 1942 - 1943, 721. správa branného a ústavno-právneho výboru o vládnom návrhu branného zákona (tlač 714).

⁷⁸ Slovenský zákonník 1943, branný zákon 30/43 Sl. z. Bližšie pozri napr. TANCOS, Július - LUŽICA, René. *Zatratení a zabudnutí*. Bratislava : Iris 2002, s. 63-65.

⁷⁹ NIŽŇANSKÝ, E. - BAKA, I. - KAMENEC, I. (eds.). *Holokaust na Slovensku* 5, c. d., dok. 111, s. 239-241, hlásenie Antona Vaška z 5. 6. 1943 A. Machovi o prevzatí VI. robotného práporu zo strany MV.

⁸⁰ Po dobu trvania služobného pomeru nepodliehali na základe rozhodnutia Pracovného zboru (so súhlasom 14. oddelenia MV) nariadeniam o koncentracii (v pracovnom tábore či stredisku) a deportácii Židov. To isté sa vzťahovalo aj na ich rodinných príslušníkov. Pôvodný návrh s menami požadovaných osôb pritom MNO na ústny rozkaz ministra Čatloša zo 17. 4. 1943 predložilo prezidentskej kancelárii. Nešlo však o osoby s výnimkou spod ustanovenia tzv. židovského kódexu. Spolu bolo takto pre potreby MNO pôvodne ponechaných 49 Židov ako civilných zamestnancov vojenskej správy. Ich počet sa neskôr ešte zvýšil, keďže podľa zoznamu zo septembra 1943 ich tu bolo už 60. Prevažne išlo o lekárov a zubných technikov, ale tiež vysokoškolských absolventov rôznych technických smerov. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 105, inv. č. 240, č. j. 466 884, rozhodnutie vydané civilným zamestnancom Židom - zaslanie; šk. 123, inv. č. 125, č. j.

Židia, ktorí mali výnimku spod tzv. židovského kódexu. V tomto prípade sa však s najväčšou pravdepodobnosťou nejednalo o osoby zo VI. robotného práporu. Nie sú zatiaľ známe ani prípady, že by boli niektorí jeho pôvodní príslušníci takúto výnimku obdržali. Spolu malo byť k 5. júnu 1943 prevzatých 814 Židov, z tohto stavu však nakoniec chýbalo 324 osôb. Množstvo židovských robotníkov totiž medzičasom dezertovalo, pričom väčšina z nich ušla do Maďarska. Časť bola dočasne v nemocničnom liečení a ďalší si odpykávali trest vo vojenskej väzbe.⁸¹ Podľa rozkazu správcu Pracovného zboru z 21. mája však mali byť MV odovzdaní tiež liečení Židia.⁸² Rovnako sa malo do 20. júna postupovať tiež so Židmi v súdnej a vyšetrovacej väzbe, ktorí mali byť zaradení do Židovského pracovného tábora v Novákoch. Sem mali byť po odpykaní trestu posielaní tiež zvyšní väzobne stíhaní Židia z Pracovného zboru.⁸³

Situácia Židov a nálady v VI. robotnom prápore počas deportácií

V súvislosti s prípravou a realizáciou deportačnej akcie je potrebné sledovať tiež postavenie a situáciu samotných Židov vo vojensky organizovaných pracovných jednotkách. Armáda tu totiž mala od začiatku za úlohu predovšetkým zaistenie pokojnej situácie a pacifikovanie ich možného odporu. Režim sa, pochopiteľne, obával nepokojov z ich strany diktovaných strachom o seba a blízkych určených na vysťahovanie. Zodpovedal tomu obsah už vyššie uvedeného dôverného rozkazu správcu Pracovného zboru č. 12 zo 14. marca 1942. Tu sa konštatuje, že „*riešením židovskej otázky a zavádzaním najnovších protizidovských opatrení dajú sa očakávať so strany rob. Židov, vykonávajúcich svoju prez. pracovnú povinnosť určité zjavy vyvolania zmätku, hrubé porušenie kázne, sabotáž nie je vylúčené aj ublíženie na tele, napadnutie a inzultovanie, ako sa to vo verejnosti aj stalo.*“ Aby sa uvedeným nežiaducim prípadom predišlo, všetci velitelia robotných oddielov mali zaviesť čo najprísnejší dozor nad židovskými robotníkmi. Malo tiež dôjsť k výmene málo energických a nespoľahlivých poddôstojníkov, tiež k ich doplneniu v prípade ich nedostatku. Ten mohlo v prípade potreby suplovať aj ozbrojené mužstvo zložené z „*árijských*“ vojakov. Ich úlohou bola tiež prísna kontrola správania sa židovských robotníkov.⁸⁴ Už koncom marca 1942 správca Pracovného zboru zrušil tiež udeľovanie dovolení a priepustiek pre židovských príslušníkov VI. robotného práporu na sviatok Pesach začiatkom apríla 1942. Ústredňa Židov preto musela urýchlene zabezpečiť stravovanie týchto osôb.⁸⁵ V súvislosti so začatím deportačnej akcie tak režim okamžite oklieštil postavenie prezenčne slúžiacich židovských

501 951, Zoznam Židov ponechaných u Veliteľstva Pracovného sboru Národnej obrany; č. j. 500 669. Správa Pracovného zboru vydala zároveň inštrukcie, podľa ktorých mal aj pre tieto osoby (vzhľadom na ich židovský pôvod) naďalej platiť „špeciálny“ režim. Ubytovaní mali byť na „vhodnom nenápadnom mieste v kasárňach, kde by bola dostatočne zaistená kontrola po stránke služobno-pracovnej, mimoslužobnej – vo voľnom čase, ako aj vykonávaný dozor nad celkovým chovaním“. Akékoľvek dovolenky či služobné cesty mohli tieto osoby absolvovať len po predchádzajúcom súhlase správcu Pracovného zboru. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 500 926, Pridelenie rob. Židov ponechaných v ďalšej prac. službe – zariadenie.

⁸¹ NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.). *Holokaust na Slovensku* 5, c. d., dok. 111, s. 239-241, hlásenie prednostu 14. oddelenia MV A. Vaška pre ministra vnútra A. Macha z 5. 6. 1943.

⁸² VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 123, inv. č. 135, č. j. 500 669, koncept rozkazu Správcu Pracovného zboru z 21. 5. 1943.

⁸³ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 123, inv. č. 135, č. j. 500 997, koncept rozkazu Správcu Pracovného zboru.

⁸⁴ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 380 545, príspevok do dôverného rozkazu VPSb č. 12, č. 4; dok. pozri tiež *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945 – VI. robotný prápor*. Dopĺňajúci materiál, c. d., s. 76.

⁸⁵ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 240 271, hlásenie hospodárskeho referátu Správy Pracovného zboru MNO z 27. 3. 1942.

robotníkov. Ich diskriminácia sa pritom, ako už bolo uvedené, prehlbovala už v predchádzajúcom období úmerne s prijímaním protizidovských právnych noriem.

Aj vzhľadom na uvedené neprekvapuje, že v VI. robotnom prápore panovala od začiatku deportácií napätá situácia. Potvrdzuje to už hlásenie obranného referenta Správy Východnej pracovnej skupiny Pracovného zboru por. jazd. Ondreja Krišáka zo 7. apríla 1942. Tu sa konštatuje: „*Keď započala akcia sústreďovania židov do koncentračných stredísk prejavila sa u židov rob. prez. povinnosti rozrušenosť, ktorá pomalu prechádzala v rozličné špekulácie. Jednotlivci začali snahu dostať sa pokiaľ možno najskôr domov pod zámienkou rozlúčky s príbuznými. Zvýšil sa počet prosieb za dovolenky a priepustky, avšak veliteľ Vých. prac. skupiny nariadil najprv. z vlastného popudu všetkým podriadeným jednotkám, kde rob. ž. konajú službu /Černé, Prešov, Lipt. Sv. Peter, Sv. Júr/ prísny zákaz vydávania týmto dovoleniek, priepustiek a akýchkoľvek výhod spojených s opustením služ. miesta. Tento prísny zákaz vydal potom i sám veliteľ Prac. zboru MNO. Ako ďalší zjav som konštatoval rozsiahle podávanie žiadosti za povolenie sobášov, v ktorých uvádzali prirodzene nutné rodinné dôvody, výhody a pod. avšak v pozadí týchto sa skrývala záchrana dievčat, ktoré prichádzali v úvahu do konc. stredísk. Zaujímavé a zarážlivé bolo u týchto žiadosti, že patričné úrady im okolnosti potvrdili čím pomáhaly uzavrieť sobáše, avšak udeľovanie sobášových povolení bolo tiež veliteľom VPS (správcom Pracovného zboru – pozn. I. B.) zamedzené.*“ Kriticky sa obranný referent vyjadril tiež o činnosti konkrétnych Doplňovacích okresných veliteľstiev v Nitre, Trenčíne a Žiline, ktoré podľa neho podliehali tlaku intervencií zo strany samotných Židov. Tí sa tu mali usilovať o vybavenie si vlastného povolania k robotnej povinnosti pri armáde, a to zo strachu pred deportáciami. Medzi Židmi v VI. robotnom prápore podľa obranného referenta panovala napriek tomu „*všeobecne veľmi skleslá nálada*“ a vládla „*medzi nimi mienka, že i oni pôjdu do konc. stredísk*“.⁸⁶

Reakcie židovských príslušníkov VI. robotného práporu na prebiehajúce deportácie zachytilo vo svojej správe aj Veliteľstvo pešieho pluku 6 v Prešove, ktoré dňa 10. apríla 1942 konštatovalo: „*V poslednom čase bolo badať rozrušenie u pracovníkov židov, keď boly odosielané transporty židov, ktoré chodily práve okolo Hlinkových kasární.*“⁸⁷

Ako naznačujú vyššie uvedené hlásenia, Správu Pracovného zboru od začiatku znepokojoval rozmáhajúci sa počet prípadov dezercii. Túto skutočnosť reflektuje aj jeho rozkaz č. 13 z 3. apríla 1942, ktorým bolo zakázané udeľovať židovským robotníkom dovolenky. Do tohto kontextu zapadlo tiež nariadenie ministra národnej obrany gen. Čatloša z 11. apríla, ktorého cieľom bolo koncentrovanie židovských robotníkov do väčších pracovných celkov. Tie poskytovali možnosť efektívnejšej realizácie nariadení súvisiacich s potrebou ich izolácie a kontroly. Správe Pracovného zboru bolo v tejto súvislosti nariadené presunúť všetkých Židov z Liptovského Sv. Petra pracujúcich na výstavbe vojenského letiska Mokrad⁸⁸ do Sv. Jura (100 osôb) na budovanie šúrskeho odvodňovacieho kanála (v priestore Pezinok – Zálesie) a do priestoru nemeckej ochrannej zóny do táborov v Zohore (200 osôb) a Lábe (200 osôb) na reguláciu rieky Morava. Čatloš pritom získal súhlas jej nemeckého veliteľa, ktorý ešte v roku 1941 túto žiadosť zamietol.⁸⁹ Počet Židov pracujúcich už v tom čase v oko-

⁸⁶ VHA Bratislava, f. 53, sig. 53/42 – 29/5/7 – 6, č. j. 24 dôv./obr.1942, hlásenie obranného referenta Správy Východnej pracovnej skupiny Pracovného zboru na Veliteľstvo 2. divízie, obrannému dôstojníkovi 7. 4. 1942; f. Veliteľstvo pozemného vojska, šk. 14, sig. 14/28/13, správa o všeobecnej obrannej situácii Veliteľstva divíznej oblasti 2 pre MNO, obranné oddelenie z 13. 4. 1942.

⁸⁷ VHA Bratislava, f. 53, sig. 53/95 – 98/1/8, hlásenie Veliteľstva pešieho pluku 6 v Prešove Veliteľstvu divíznej oblasti 2, obrannému dôstojníkovi z 10. 4. 1942.

⁸⁸ K 9. 4. bolo v Pracovnom oddieli Liptovský Sv. Peter sústredených 488 Židov. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, fonogram správcu Pracovného oddielu v Liptovskom Sv. Petri z 9. 4. 1942.

⁸⁹ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 30, č.j. 236 289, 236 299, 236 351, 236 335, Správa Pracovného

lí Sv. Jura sa mal zvýšiť na cca 400 osôb. Dovtedy tam pracovalo 285 Židov, 54 Rómov (ktorí však boli presunutí) a 29 inštruktorov.⁹⁰ Ako už bolo vyššie uvedené, nasadenie židovských jednotiek v novom priestore malo mať len dočasný charakter, a to vzhľadom na ich plánované zaradenie do transportu na konci deportácií. Ich koncentrácia do veľkých celkov mala aj z tohto pohľadu svoju logiku.

Drvivá väčšina židovských jednotiek VI. robotného práporu sa tak ocitla na juhozápade Slovenska v bezprostrednej blízkosti hlavného mesta, čo sa následne nezaobišlo bez kontroverzií medzi MNO a kompetentnými orgánmi MV zodpovednými za tzv. riešenie židovskej otázky. Tým zjavne prekážal presun Židov do blízkosti Bratislavy v čase, keď sa vláda odhodlala k radikálnemu riešeniu v podobe ich deportácií na nacistami okupované územia. „Olej do ohňa“ pridávali tiež nacistickí predstavitelia *Deutsche Partei*, ktorá mala v malokarpatskom regióne silné zastúpenie. Tí sa dožadovali prísneho izolovania Židov. Podľa vzoru antisemitskej propagandy ich pritom obviňovali z lenivosti a sabotovania pracovnej činnosti, napriek tomu že to nezodpovedalo skutočnosti.⁹¹

Správca VI. robotného práporu stot. pech. Július Kubovčík síce podobné obvinenia odmietal, aj on však Židov reflektoval ako nutné zlo, ktoré však treba dočasne strpieť. Ich prítomnosť v regióne pritom otvorene ospravedlňoval nutnosťou ich dočasnej exploatacie. Správa Pracovného zboru pritom vlastným robotníkom postupne ešte viac okliešťila možnosť pohybu, ktorý sa mal nakoniec obmedziť len na okolie vlastného tábora. Tieto opatrenia však naďalej determinovali aj pribúdajúce dezercie, ktoré podľa obežníka správcu Východnej pracovnej skupiny Pracovného zboru mjr. pech. Aurela Rumanna z 20. apríla „v poslednom čase nadobudly... veľmi značného rozsahu“. Opätovne bolo zakázané tiež udeľovanie akýchkoľvek dovolení, aj keď koncom mája správca Pracovného zboru vyhovel žiadosti stot. Kubovčíka z 18. mája 1942 udeľovať Židom dovolenky v prípade úmrtia člena najužšej rodiny (otec, matka, sestra, brat, žena, dieťa), alebo predvolania k súdu. Dovolienka mohla byť vydaná na maximálne štyri dni, každý Žid však musel byť v sprievode „áriju“. Podľa spomienky bývalého šéfkára práporu MUDr. Alexandra Pelacha sa pod dezercie výrazne podpisovali rôzne neoverené správy o príprave deportácií. Tie mal podľa neho zámerne pred Židmi v Sv. Juri šíriť aj samotný stot. Kubovčík. V niektorých prípadoch sa preto mali doslova rozutekať, mnohí sa vrátili, až keď sa presvedčili, že tieto správy nezodpovedali skutočnosti.⁹²

Napriek uvedenému, situácia v VI. robotnom prápore sa do skončenia deportácií opätovne prešetrovala v septembri 1942, a to na základe udania stot. let. Jána Lehockého z pracovného práporu I z Nitry. Ten poukazoval na podozrivé návštevy dvoch židovských robotníkov VI. robotného práporu v meste v byte Žida Vojtecha Schillera. V prvom prípade malo ísť o pokrsteného Žida oblečeného v „árijskej“ vojenskej uniforme. V druhom prípade malo ísť zboru pre styčného dôstojníka u veliteľa ochranného pásma zo 14. 7. 1941 a jeho odpoveď zo 16. 7.

⁹⁰ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, fonogram Pracovného oddielu v Sv. Jure z 9. 4. 1942.

⁹¹ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 389 564, Zákaz vychádzky pre Židov vyšetrovanie; rozkaz Správy Pracovného zboru MNO zo 14. 4. 1942; hlásenie správcu Pracovného oddielu Sv. Jur z 21. 4. 1942; šk. 72, k č. j. 363 073, podnet Štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej národnej skupiny na Slovensku na MNO z 1. 6. 1942. Bližšie pozri BAKA, I. *Židovské „vojenské“ pracovné jednotky v malokarpatskom regióne počas deportácií v roku 1942*. V tlači.

⁹² VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 255/dôv. 1942, hlásenie správcu VI. robotného práporu pre správcu Pracovného zboru z 15. 6. 1942; č. j. 380 607, obežník správcu Východnej pracovnej skupiny Pracovného zboru z 20. 4. 1942; č. j. 1639/dôv. 1939, hlásenie správcu VI. robotného práporu pre správcu Východnej pracovnej skupiny Pracovného zboru z 18. 5. 1942; Bližšie pozri BAKA, I. *Židovské „vojenské“ pracovné jednotky v malokarpatskom regióne počas deportácií v roku 1942*. V tlači.

⁹³ Archív Múzea SNP, f. FX II. (Dokumenty memoárového charakteru), prírastkové číslo S 490/93, xerokópia spomienok MUDr. Alexandra Pelacha na pôsobenie v VI. pracovnom prápore... s. 7, 14.

o osobu navštevujúcu manželku, ktorá sa tu pravdepodobne ukrývala.⁹⁴ Správca Pracovného zboru nakoniec celý prípad na prelome septembra a októbra odovzdal Ústrední štátnej bezpečnosti, a to s podozrením na zhromažďovanie sa „rozličných židovských elementov“. MNO pritom obidvoch vyšetrovaných Židov označilo za „komunistických agitátorov“. Prispelo k tomu aj tvrdenie správcu VI. robotného práporu, ktorý počas vyšetrovania tohto prípadu upozornil, že ani pokrstení Židia od neho nikdy nedostali povolenie nosiť „árijskú“ rovnošatu príslušníka Pracovného zboru.⁹⁶

Plk. Bodický zároveň opätovne vydal „*prísne opatrenia na zamedzenie voľného pohybu rob. Židov*“. Zopakoval pritom, že Židia mohli posádku opustiť len v sprievode „árijského“ sprievodu, aj to len vo výnimočnom prípade, konkrétne ak išlo o predvolanie na súd, úmrtie člena rodiny a pod.⁹⁷

Okrem strachu a obavy o svojich príbuzných, ale aj svoju budúcnosť, židovskí robotníci museli od začiatku deportácií riešiť aj osobné existenčné problémy. Náorne to ilustruje spoločná žiadosť príslušníkov Pracovného oddielu v Liptovskom Sv. Petre z 15. apríla 1942 adresovaná správe Východnej pracovnej skupiny o možnosť zaobstarat' si aspoň najnutnejšie civilné šatstvo použiteľné po ich prepustení z pracovnej služby. Tu sa, okrem iného, konštatuje: „*Následkom opatrení, týkajúcich sa sústredenia Židov, stratili sme svoje domovy a súčasne s movitým majetkom našich príbuzných i svoje veci každodennej potreby. Týmto nastáva pre nás vážne nebezpečie, že po našom prepustení do pomeru mimo činnú pracovnú službu nebudeme mať k dispozícii svoje civilné šatstvo, prádlo a obuv.*“⁹⁸ Správa Pracovného zboru túto žiadosť akceptovala a židovským robotníkom umožnila uskladiť si nevyhnutné šatstvo a obuv v skladoch pracovných oddielov VI. robotného práporu. To však nesmelo prekročiť MV stanovené množstvo pre deportovaných Židov. Tu možno konštatovať, že zo strany MNO išlo o „logický“ krok, keďže v predmetnom čase stále počítalo s deportovaním svojich židovských robotníkov na konci celej akcie. Týmto rozhodnutím sa však páľčivé problémy so zabezpečením civilného oblečenia židovských robotníkov neskonzolidovali. Nie každému sa totiž v dôsledku zabavenia hnutelného majetku po deportovaných Židoch šatstvo a obuv podarilo zaobstarat' vlastnými prostriedkami. Správa VI. robotného práporu sa preto 13. júla 1942 obrátila priamo na Ústredňu židov o pomoc so zaobstaraním civilného šatstva, keďže „*väčšina robotníkov bola zaistením movitostí vystahovaných Židov zbavená civilného šatstva, ktoré mali doma uložené u rodičov atď.*“⁹⁹ Následne sa 27. júla na Správu Pracovného zboru obrátila Ústredná kancelária autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí na Slovensku so žiadosťou, aby robotníkom prideliла šatstvo zo zásoby, ktorá zostala po deportovaných osobách.¹⁰⁰ Túto prosbu však správca Pracovného zboru cynicky odmietol s odkazom na svoje skoršie rozhodnutie o tom, že tieto

⁹⁴ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 381 761, hlásenie stot. Lehockého obrannému referentovi v Nitre 21. 9. 1942.

⁹⁵ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 381 569, hlásenie MNO - II./4 pre správcu Pracovného zboru z 9. 10. 1942.

⁹⁶ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 381 607, hlásenie správcu VI. robotného práporu na Správu Pracovného zboru z 29. 9. 1942.

⁹⁷ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 381 569, hlásenie správcu Pracovného zboru na MNO - II./4 z 2. 10. 1942.

⁹⁸ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 72, č. j. 362 255, žiadosť robotníkov židov Pracovného oddielu v Liptovskom Sv. Petri z 15. 4. 1942.

⁹⁹ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 72, k č. j. 364 114, žiadosť správcu VI. robotného práporu na Ústredňu židov 13. 7. 1942.

¹⁰⁰ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 72, k č. j. 364 114, žiadosť Ústrednej kancelárie...z 27. 7. 1942.

veci si mali jednotlivé osoby zaopatriť vo vlastnej rézii. Problém s chýbajúcim oblečením sa preto nedoriedil a ako už bolo naznačené, v roku 1943 dokonca skomplikoval preradenie Židov pod MV. Situácia sa napokon vyriešila až na poslednú chvíľu v máji 1943. V prípade, že Židia nemali vlastný odev a obuv, boli im tieto súčiastky na krátky čas poskytnuté zo zásob MNO. Zapožičanie kvalitnejšej obuvi však bolo zakázané.¹⁰¹ Možno konštatovať, že reakcia kompetentných orgánov MNO aj v tomto prípade plne korešpondovala s prístupom, ktorý vo vzťahu k riešeniu tzv. židovskej otázky od začiatku razili kompetentné orgány MV.

Ako už bolo naznačené, prísna izolácia od okolitého sveta a obavy z hroziacich deportácií sa podpísali pod zhoršujúce sa psychické rozpoloženie židovských robotníkov. K tomu sa pridával strach o blízkych miznúcich v transportoch. Ilustruje to ich zachovaná korešpondencia, ale tiež povojnové spomienky. Situáciu plasticky charakterizoval už spomínaný Alexander Pelach: „*Denne bol plač a smútok. Jeden prišiel, že mu vzali rodičov, alebo iných príbuzných, druhý sa usmieval a bol v nádeji, že mu ich nevezmú, tretí sa vrátil s balíčkom, čo mu odovzdali susedia – árijci – čo ešte ostalo pri odtransportovaní rodičov, iný prišiel s koláčmi a pijatikou, lebo to mu dali susedia, chlapci sa stali naraz „boháčmi“: behom celej doby mal málo peňazí a naraz dostal od susedov niekoľko tisíc čo rodičia zanechali pri odtransportovaní do Oswiecenzinu. Veľmi smutné.*“¹⁰²

Neprekvapuje preto, že viacerí z nich sa pokúšali aj v takýchto podmienkach hľadať rôzne spôsoby ako sa aj z vlastnej iniciatívy vyhnúť hroziacim deportáciám. Jednou z možností bolo prijatie krstu, aj keď ten v tom čase sám o sebe nezaručoval výnimku spod deportácií. Pokrstení Židia však boli vo všeobecnosti uprednostňovaní pri žiadosti o výnimku spod ustanovení nariadenia 198/1941 Sl. z. z 9. septembra 1941 (tzv. židovského kódexu). Zároveň podľa ústavného zákona 68/1942 Sl. z. o vysťahovaní Židov sa deportácie nemali vzťahovať okrem iného na tých Židov (a ich rodinných príslušníkov – manželku, deti a rodičov), ktorí sa najneskoršie 14. marca 1939 stali príslušníkmi niektorého kresťanského vierovyznania.¹⁰³ Mnoho Židov sa preto usilovalo o vystavenie falošného antdatovaného krstného listu. MNO bolo v tomto kontexte v lete 1942 konfrontované s hromadnou žiadosťou 11 osôb, ktoré predložili krstné listy z rokov 1937 a 1938. Na ich základe sa usilovali o preradenie zo VI. robotného práporu k niektorému z „árijských“ práporov ako aj právo nosiť „árijskú“ uniformu príslušníka Pracovného zboru. Odvolávali sa pritom na rozkaz MNO, podľa ktorého mali Židia pokrstení do prijatia tzv. židovského kódexu nosiť takúto uniformu.¹⁰⁴ MNO sa tu opieralo o vyhlášku MV z 18. septembra 1941 o označovaní Židov. Konkrétne išlo o paragraf 2, odsek e, podľa ktorého židovské označenie (hviezdu) nemuseli nosiť tí Židia, ktorí boli príslušníkmi štátom uznanej kresťanskej cirkvi, ak boli pokrstení pred

¹⁰¹ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 72, č. j. 364 114, Správa Pracovného zboru pre správcu VI. robotného práporu z 8. 1942; šk. 123, inv. č. 135, č. j. 500 669, koncept rozkazu správcu Pracovného zboru z 21. 5. 1943. Podľa spomienok Alexandra Pelacha správcu Pracovného zboru na poslednú chvíľu rozhodol o ponechaní niektorých súčiastok, keďže počas odovzdávania uniformou 1. 6. 1943 „niektorí chlapci stáli pred barákom v spodnej bielizni“. PELACH, Alexander. Sociálne, zdravotné a psychologické aspekty príslušnosti k VI. robotnému práporu. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*, c. d., s. 150.

¹⁰² Archív Múzea SNP, f. FX II. (Dokumenty memoárového charakteru), prírástkové číslo S 490/93, xerokópia spomienok MUDr. Alexandra Pelacha na pôsobenie v VI. pracovnom prápore... s. 24; NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku* 6, dok. 311, s. 395, list Imricha Löwyho zo VI. robotného práporu z 9. 6. 1942 F. Waltemárovi o svojej situácii po deportácii rodiny.

¹⁰³ MV vydalo už pred začatím deportácií nariadenie o vyňatí určitých osôb z nich. Výnimka sa mala vzťahovať okrem iných aj na Židov pokrstených pred 10. 9. 1941. Bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku* 6, c. d., dok. 73, s. 169-170.

¹⁰⁴ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 500 926, zoznam rob. židov nosiacich zelenú rovnosťu /pokrstených pred 10. septembrom 1941/.

10. septembrom 1941. Ekvivalentom hviezdy v prípade armády pritom boli špeciálne „židovské“ uniformy.¹⁰⁵ Pritom podľa inštrukcií Správy Pracovného zboru z 18. októbra 1941 mala byť „árijská“ uniforma na základe rozhodnutia ministra gen. Čatloša pridelená 15 židovským príslušníkom VI. robotného práporu. Tí mali byť následne pridelení k pracovnému oddielu do Liptovského Sv. Petra. Mali teda pravdepodobne zostať v radoch VI. robotného práporu. Rovnako sa malo postupovať tiež v prípade ďalších dodatočne do služby povolaných Židov, na ktorých sa vzťahovala vyššie uvedená vyhláška.¹⁰⁶ Do akej miery sa toto opatrenie v praxi aj naozaj realizovalo, je však otázne. Protirečí tomu totiž už vyššie citované tvrdenie správcu VI. robotného práporu z konca septembra 1942, že ani pokrstení Židia od neho nikdy nedostali povolenie nosiť „árijskú“ rovnošatu príslušníka Pracovného zboru.¹⁰⁷ Na druhej strane ešte v máji 1943 slúžilo v Pracovnom zbore minimálne šesť Židov, ktorí vďaka svojmu pokrsteniu pred prijatím tzv. židovského kódexu (oficiálne pred 10. septembrom) nosili na základe rozkazu MNO z 24. októbra 1941 „árijskú“ uniformu Pracovného zboru. Neslúžili pritom v VI. robotnom prápore.¹⁰⁸

O preradení pokrstených Židov k jednému z „árijských“ práporov MNO uvažovalo aj v prípade uvedenej žiadosti 11 príslušníkov VI. robotného práporu. MNO však už koncom júla začalo prešetrovať pravosť predložených krstných listov. V spolupráci s orgánmi štátnej správy sa pritom zistilo, že tieto dokumenty podpísal pravoslávny duchovný Vasilij Ivanovič Ptaščuk z obce Vilag (dnes Svetlice v okrese Medzilaborce). Ten síce 1. augusta 1942 ešte stihol potvrdiť ich pravosť, už krátko nato však bol zatknutý a uväznený v Zaisťovacom tábore v Ilave. Bol totiž podozrivý z hromadného krstenia Židov a antidatovania väčšiny pre nich vydaných krstných listov. Keďže vyšetrojúce úrady nenašli matriku jeho farského úradu (tú Ptaščuk pravdepodobne stihol ukryť), pravosť ním vydaných krstných listov nebolo možné overiť. Vo februári 1943 preto Správa Pracovného zboru definitívne zamietla žiadosť týchto osôb o preradenie k „árijskému“ práporu.¹⁰⁹

V súvislosti s prípadmi hromadného krstenia Židov prešetrovalo MNO tiež situáciu vo Vojenskej duchovnej službe. Prednosta duchovenstva Vojenskej správy vyhotovil dňa 3. septembra 1942 výkaz o pokrstení Židov dôstojníkmi duchovnej správy z povolania. Ten bol rozdelený na katolícku a evanjelickú skupinu. V prvej z nich (16 duchovných) je zaznamenaný len jeden prípad pokrstenia Žida, a to na základe povolenia vikariátu brannej moci z roku 1940. V druhej početne oveľa menšej skupine (7 duchovných) Židov krstili dvaja duchovní. Mjr. Daniel Kováč tak urobil v ôsmich prípadoch a npor. Ondrej Ďurica dokonca v 22 prípadoch.¹¹⁰ Či však MNO aj pristúpilo k bližšiemu prešetrovaniu týchto prípadov, zatiaľ nie je známe. Tieto údaje však korešpondujú s celospoločenským trendom, podľa

¹⁰⁵ Úradné noviny, č. 51, 20. 9. 1941, vyhláška ministra vnútra č. 401 z 18. 9. 1941; VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 60, č. j. 251 152, Správa Východnej pracovnej skupiny na MNO - Správu Pracovného zboru 14. 10. 1941.

¹⁰⁶ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 60, č. j. 251 152, Správa Východnej pracovnej skupiny na MNO - Správu Pracovného zboru 14. 10. 1941.

¹⁰⁷ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 381 607, hlásenie správcu VI. robotného práporu na Správu Pracovného zboru z 29. 9. 1942.

¹⁰⁸ Rozhodnutím MNO z 1. 8. 1942 nosili „zelenú“ uniformu tiež šéflekári VI. robotného práporu a ďalších päť zubárov zaradených do pojazdnej zubnej ambulancie, a to napriek tomu, že všetci mali židovské náboženstvo. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 123, inv. č. 125, zoznam rob. Židov nosiacich zelenú rovnošatu /pokrstených pred 10. septembrom 1941.

¹⁰⁹ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 123, č. j. 500 179, Žiadosť o premiestnenie rob. Židov k árijskému práporu – zamietnutie.

¹¹⁰ VHA Bratislava, f. 53, sig. 53/42-13, výkaz o pokrstení Židov dôstojníkmi duchovnej správy z povolania z 3. 9. 1942.

ktorého evanjelická cirkev vystupovala pri vydávaní krstov aktívnejšie (vzhľadom na počet duchovných a percentuálne zastúpenie veriacich) ako katolícka.¹¹¹

V apríli 1943 vypracovalo MNO menný zoznam všetkých prekrstených židovských robotníkov v jeho pôsobnosti, ktorý obsahoval spolu 108 osôb. V sprievodnom liste adresovanom pre 14. oddelenie MV sa pritom konštatovalo, že v priloženom zozname sa nachádzalo aj 9 osôb pokrstených pravoslávny duchovným Ptaščukom, ktorý sa stále nachádzal v ilavskom väzení.¹¹² U nich sa naďalej predpokladalo, že ich krstné listy boli antidatované. Dátum krstenia síce nie je uvedený pri každom mene (keďže nie všetky osoby dodali krstný list), len v čase deportácií (od 25. marca do októbra 1942) však túto možnosť využilo minimálne 29 osôb (od marca do decembra 1942 spolu 31 osôb). Najviac takýchto prípadov možno dokumentovať v auguste 1942, keď bolo pokrstených minimálne 27 Židov.¹¹³ Napriek pochybnostiam prihliadalo MNO naďalej okrem odbornosti aj na náboženský pomer židovských robotníkov. Bolo tomu tak pravdepodobne aj v súvislosti s realizáciou presunu židovských robotníkov pod MV do židovských pracovných táborov v júni 1943. Už v januári 1943 sa totiž objavila požiadavka na ponechanie niektorých Židov, ako nenahradiateľných civilných zamestnancov, naďalej v rezorte MNO. Jej autorom bolo Veliteľstvo Výcvikového tábora Kamenica nad Cirochou, ktoré žiadalo o dočasné ponechanie práve niekoľkých prekrstených osôb židovskej národnosti.¹¹⁴

Židovskí robotníci hľadali aj iné možnosti ako sa vyhnúť deportáciám. Jednou z nich boli spomínané dezercie zo VI. robotného práporu, opakom sa paradoxne stali zúfalé žiadosti o pokračovanie v prezenčnej pracovnej povinnosti. Viacerí odvedení Židia totiž v predchádzajúcom čase využili možnosť jej nahradenia nejakou formou domácej práce za príslušný poplatok, alebo sa z nej nejakým spôsobom vyreklamovali. MNO v tejto súvislosti v apríli a máji 1942 prešetrovalo služobný postup Doplňovacích okresných veliteľstiev (DOV) v Nitre a Ružomberku. Tie totiž v niekoľkých prípadoch povolali takéto osoby na ich vlastnú žiadosť 1. apríla 1942 (teda krátko po začatí deportácií) späť do prezenčnej pracovnej povinnosti. Konkrétne v Nitre vieme o troch takýchto prípadoch. Správa Pracovného zboru pritom zistila, že v dvoch z nich išlo dokonca o osoby, ktorých prezenčná povinnosť sa mala skončiť už vo februári 1942. MNO v máji 1942 nariadilo, aby Správa Pracovného zboru všetky tri uvedené osoby opätovne prepustila do pomeru mimo činnnej pracovnej povinnosti. Podobná situácia nastala aj v Ružomberku. Tu miestne DOV požiadalo nadriadené orgány o súhlas so zaradením do činnnej pracovnej povinnosti Žida, ktorému sa vo februári 1942 skončil odklad vydaný z dôvodu prepadnutej lehoty určenej na jeho vysťahovanie do zahraničia. Tento prípad rozhorčil správcu Východnej pracovnej skupiny mjr. pech. Aurela Rumanna napriek tomu, že miestne DOV sa proti úradným predpisom prevínilo len tým, že uvedenú osobu nepovolalo okamžite vo februári, ale usilovalo sa o to až na základe jeho vlastnej iniciatívy. Obidve doplňovacie veliteľstvá zároveň obvinil z porušovania subordinácie, keď upozornil, že povolávanie – Židov na trvalej dovolenke na pokračovanie činnnej pracovnej povinnosti bolo vo výlučnej kompetencii Správy Pracovného zboru. V hlásení z 11. apríla pritom otvorene konštatoval, že takýto postup napomáhal Židom. Či išlo v tých-

¹¹¹ Najviac krstov uskutočnila reformovaná (kalvínska) cirkev. NIŽŇANSKÝ, E. *Nacizmus, holokaust, slovenský štát*. Bratislava 2010, s. 164.

¹¹² V edícii dokumentov o deportáciách Židov z roku 2005 sa píše, že v Ilave boli internovaní dvaja kalvínski duchovní – L. Šedivý z Nítry a L. Puskás (Puškáš) zo Zvolena. NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku* 6, c. d., s. 69.

¹¹³ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 105, inv. č. 106, č. j. 462 817, menný zoznam prekrstených robotníkov židov – predloha zo 16. 4. 1943.

¹¹⁴ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 105, inv. č. 106, č. j. 1544/vel. 43, žiadosť Výcvikového tábora Kamenica nad Cirochou Správe Pracovného zboru z 25. 1. 1943.

to prípadoch o vedomý čin pomoci Židom je však otázne. DOV v Nitre totiž kritiku na seba rozporovalo, v jednom prípade sa pritom vyhovorilo na omyl.¹¹⁵ Na druhej strane postoj mjr. Rumanna v tomto prípade ilustruje absenciu akejkoľvek empatie voči osudu deportovaných Židov zo strany jedného z najvyššie postavených dôstojníkov Pracovného zboru.

Možno konštatovať, že predstavitelia slovenskej armády sa nijako nevyhraňovali proti deportáciám Židov v roku 1942. Armáda sa naopak podieľala na technickej podpore tejto násilnej akcie. Prijala aj opatrenia diktované od začiatku plánom vysťahovať na jej konci aj „vlastných“ Židov (nepovolanie ďalších Židov na odvody, príprava legislatívy umožňujúcej ich prepustenie z pracovnej povinnosti, príprava a schválenie nového branného zákona), a to s odvolaním sa na už platné protizidovské právne normy. Tento plán sa nestihol realizovať len v dôsledku obštrukcií zo strany slovenského snemu. Deportácii Židov z Pracovného zboru totiž bránil branný zákon z januára 1940. Zmena platnej legislatívy sa už do ich prerušenia v októbri 1942 realizovať nestihla. Pod zotrvanie týchto Židov na Slovensku sa však podpísala aj ich ekonomická rentabilita. S tou sa kalkulovalo už v lete 1942, keď sa rozhodlo, že časť z nich nebude deportovaná, ale premiestnená do židovských pracovných táborov a stredísk MV. Tu nakoniec v roku 1943 skončila (až na výnimky) väčšina Židov zo VI. robotného práporu. Okrem ich pokračujúcej exploatácie sa v armáde v súvislosti s deportáciami vystupňovala aj ich diskriminácia. Dokumentujú to viaceré preventívne opatrenia, ktorých cieľom bola ich prísna izolácia. Tie diktovala, okrem iného, snaha eliminovať ich rôzne pokusy o záchranu seba, vlastnej rodiny a blízkych pred deportáciami.

Tabuľka 1: Stav prezenčne slúžiacich Židov VI. robotného práporu k 15. máju 1943

21. robotná rota	Zohor	22
22. robotná rota	Láb	111
Robotný oddiel	Sv. Jur	200
Pracovný oddiel	Liptovský Sv. Peter	15
Výcvikový tábor	Kamenica nad Cirochou	32
Pracovný oddiel	Kuchyňa	12
Vojenský žrebčinec	Horné Motešice	1
Vojenský hospodársky majetok	Zamutov	2
Vojenský hospodársky majetok	Podtureň	6
Vojenské nemocnice 1, 2, 11	Bratislava, Prešov, Ružomberok	19
Vojenský stavebný dozor	Prešov	10
Pracovný oddiel	Šinveg	1
Vojenské väznice	Poprad, Bratislava	11
Sklad intendančného materiálu	Vrútky	1
Štábná rota	Sabinov	1
Vojenský liečebný ústav	Matliare	1

¹¹⁵ VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 222, inv. č. 281, č. j. 95 741, Neprístojnosti pri povolávaní robotníkov Židov na trv. dov. na pokračovanie v činnnej pracovnej povinnosti.

Pracovný oddiel	Devínska Nová Ves	3
v poli		1
v šetrení		1
Posádková ošetrovňa práporu	Sv. Jur	2
Spolu		452

Tabuľka 2: Početné stavy robotníkov Židov VI. robotného práporu konajúcich pracovnú službu za brannej pohotovosti štátu k 15. máju 1943

21. robotná rota	Zohor	110
22. robotná rota	Láb	98
Pracovný oddiel	Liptovský Sv. Peter	14
Robotný oddiel	Sv. Jur	62
Výcvikový tábor	Kamenica nad Cirochou	42
Pracovný oddiel	Kuchyňa	2
Vojenské nemocnice 1, 2, 11	Bratislava, Prešov, Ružomberok	8
Vojenský stavebný dozor	Prešov	9
Vojenské väznice	Poprad, Bratislava	2
Pracovný oddiel	Devínska Nová Ves	6
Posádková ošetrovňa	Banská Bystrica	1
Vojenský liečebný ústav	Piešťany	1
Vojenský liečebný ústav pre nervové choroby	Trnava	1
Posádková ošetrovňa práporu	Sv. Jur	5
Spolu		361

I. BAKA: DAS VI. ARBEITSBATAILLON DES ARBEITSKORPS DES MINISTERIUMS FÜR NATIONALE VERTEIDIGUNG UND DIE JUDENDEPORTATIONEN IM JAHR 1942

Die Problematik der ersten Etappe der Judendeportationen aus der Slowakei im Jahr 1942, die den Höhepunkt der vorangegangenen diskriminierenden antijüdischen Maßnahmen des Regimes der Ludaken darstellte, ist in der slowakischen Geschichtsschreibung bereits relativ gut behandelt. Der Lage in der slowakischen Armee im Zusammenhang mit den Deportationen wurde jedoch nicht viel Aufmerksamkeit geschenkt. Der Status der Juden in der Armee zu der betreffenden Zeit wurde dabei durch § 38 des Wehrgesetzes Nr. 20 des slowakischen Gesetzbuches vom Januar 1940 bestimmt. Darin wurde festgelegt, dass Juden und mit ihnen auch „Zigeuner“ (die laut einem Erlass des Innenministeriums /slowakisch *Ministerstvo vnútra* – MV/ vom 18. Juni 1940 von „Zigeunerrasse beider Elternteile“ abstammten und außerdem ein Nomadenleben führten oder die Arbeit mieden) keine Angehörigen der Wehrmacht sein konnten. Daher mussten sie Arbeiten in speziellen Gruppen durchführen.

Das Ministerium für Nationale Verteidigung /slowakisch *Ministerstvo národnej obrany* – MNO/ entließ daraufhin am 31. Januar 1940 Roma und Juden aus der Wehrmacht, ohne ihre erworbenen Dienstgrade beizubehalten. Die zum Arbeitsdienst verpflichteten Juden und Roma wurden ab 1941 im VI. Arbeitsbataillon des Arbeitskorps von MNO zusammengezogen. Dieses Arbeitsbataillon unterschied sich von den anderen Arbeitseinheiten durch seinen diskriminierenden Charakter. Bereits die Bezeichnung „robotný“ war von dieser Art. Während für die „Arier“ der Arbeitseinsatz den gleichen Preis haben sollte wie der Dienst an der Waffe, sollte für die Juden und „Zigeuner“ die Einberufung zur „Arbeit“ in erster Linie eine Strafe für das angebliche Unrecht am slowakischen Volk sein. Der Arbeitseinsatz sollte auch einen erzieherischen Aspekt haben, denn Arbeit war für sie, so die Propaganda, nur „Betrug, Raub und Ausbeutung“.

Die Vertreter der slowakischen Armee wehrten sich in keiner Weise gegen die Juden-deportationen im Jahr 1942. Die Armee hingegen beteiligte sich an der technischen Unterstützung dieser Gewaltaktion. Sie ergriff auch Maßnahmen, die von Anfang an von dem Plan diktiert waren, die „eigenen“ Juden schließlich auch auszusiedeln (keine weitere Rekrutierung von Juden, Ausarbeitung von Gesetzgebung, die ihre Freistellung vom Arbeitsdienst ermöglicht, Ausarbeitung und Verabschiedung eines neuen Wehrgesetzes) und berief sich dabei auf die bereits geltenden antijüdischen Rechtsnormen. Dieser Plan konnte nur wegen der Obstruktionen des slowakischen Landtages nicht umgesetzt werden. Die Deportation von Juden aus dem Arbeitskorps wurde nämlich durch die Gültigkeit des Wehrgesetzes vom Januar 1940 verhindert. Bis zur Aussetzung der Deportationen im Oktober 1942 wurde die Änderung der geltenden Gesetzgebung noch nicht umgesetzt. Aber auch die wirtschaftliche Rentabilität dieser Juden trug zu ihrem Verbleib in der Slowakei bei. Diesem Umstand wurde bereits im Sommer 1942 Rechnung getragen, als beschlossen wurde, dass ein Teil von ihnen nicht deportiert, sondern in jüdische Arbeitslager und Zentren von MV überführt werden sollte. Die meisten Juden des VI. Arbeiterbataillons landeten 1943 hier (mit einigen Ausnahmen). Zusätzlich zu ihrer fortgesetzten Ausbeutung wurde auch ihre Diskriminierung in der Armee im Rahmen von Deportationen verschärft. Dies kann durch eine Reihe von Präventivmaßnahmen dokumentiert werden, die darauf abzielen, sie strikt von der Außenwelt zu isolieren. Diese wurden unter anderem von dem Bestreben diktiert, ihre verschiedenen Versuche, sich selbst, ihre Familien und Bekannten vor den Deportationen zu retten, zu unterbinden.

Zoznam použitej literatúry:

BAKA, Igor. Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1941 (do vzniku VI. robotného práporu). In *Acta Judaica Slovaca. SNM – Múzeum židovskej kultúry*, 2008, č. 14, s. 58-75. ISBN: 80-8060-231-4.

BALCOVÁ, Milena. Šiesty robotný prápor Pracovného zboru Národnej obrany a jeho činnosť v rokoch 1941 – 1944. In *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 2, s. 79-97. ISSN 1335-3314.

JANECOVÁ, Tamara. Ľudia píšu Čatlošovi (Prosbopisy Židov adresované ministerstvu národnej obrany v rokoch 1939 – 1942). In *Historický časopis*, roč. 69, 2021, č. 2, s. 345-369. ISSN 0018-2575.

KRALČÁK, Peter. Generál Čatloš a pracovný zbor národnej obrany. In *Ferdinand Čatloš – vojak a politik (1895 – 1972)*. Bratislava : Pro Militaria Historica, 2011, s. 109-127. ISBN 978-80-970768-0-1.

KRALČÁK, Peter. *Pracovné jednotky slovenskej armády 1939 – 1945*. Bratislava : Pro Militaria Historica, 2014. ISBN 9788097076818.

NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2005. ISBN 80-969242-3-0.

NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2003. ISBN 80-968662-3-0.

NIŽŇANSKÝ, Eduard – BAKA, Igor – KAMENEC, Ivan (eds.). *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944*. Bratislava : Dokumenty. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2004. ISBN 80-968662-9-X.

NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEC, Ivan (eds.). *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2003.

PEJS, Oldřich. Židé a slovenská armáda v prvém roce po jejím vzniku. In *Vojenská historie*, roč. 24, 2020, č. 1, s. 88-109. ISSN 1335-3314.

SCHÖNBRUN, KNEŽO, Bernard (ed.). *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor. Zborník materiálov z medzinárodného seminára Bratislava 22.- 23. novembra 1995*. Bratislava : ZING Print, 1996. ISBN 80-967629-0-7.

Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945 – VI. robotný prápor. Doplňujúci materiál k Zborníku materiálov. Bratislava 2002.

TÖNSMEYER, Tatjana. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn, München, Wien, Zürich 2003. ISBN 3-506-77532-4.